

Lamed

*List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 18

Broj 5

Maj 2025.

IN-Memoriam Ivan Ninić 1932-1925

Dragi čitaoci Lameda,

Proslo je četiri meseca od kad nas je Ivan Ninić, Danov i moj tata, napustio, 24/06/25. Sklopio je oči i otišao tamo negde, gde sanjam da jeste, pored naše mame, Ane Šomle. Sahranjen je u Nataniji, tačno na godišnjicu njene smrti.

Ovo je poslednji broj Lameda koji je pripremio, ali nije imao snage da ga završi i pošalje.

Ja sam tek danas uspela da skupim snagu i otvorim tatin kompjuter. Znala sam da je majski broj tu negde i razmišljala sam o tome da li da ga pošaljem ili ne. Ipak, zbog njega, a i za njega, to ću uraditi. Znam da bi tata bio srećan da je imao šansu da se oprostí od svojih čitalaca. Poslednjih 18 godina, Lamed je bio pokretač njegovih misli, kontakt sa dragim ljudima, onako kako je najviše voleo – daleko od gužve, sam iz svoje sobe, a blizu svih vas. Pored porodice, Lamed i svi vi su mu bili snaga koja ga je držala do preko 92 godine.

Pisana reč je bila nešto što je obeležilo njegov život. Zajedno sa mamom, svet knjiga je ono u čemu su uživali, stvarali i obogatili njihove i naše živote.

Tata nas je napustio poslednjeg dana rata sa Iranom. Kako su to bile nedelje kada smo radili od kuće, njegovi poslednji dani su bili uz porodicu. Mislim da je otišao mirno i

zadovoljno, uz sve brige koje rat nosi sa sobom. Otišao je sa punim poverenjem da znamo kako i šta treba da radimo kada više neće biti na čelu našeg porodičnog stola.

Ući u mamine i tatite cipele je veliki izazov. Ali, kako se kaže, dok ide sve po redu, znači da nas sreća prati. To je, upravo, i snaga koju su nam oni ostavili i koju ćemo sa osmesima da prihvatimo.

Ela Ninić Krstić

Vlado Vurušić

Umro je veliki srpski pisac Filip David, posljednji iz ‘velike četvorke’

Filip David

Premинуo je Filip David. Otišao je posljednji iz velike četvorke pisaca: Danilo Kiš – Mirko Kovač – Borislav Pekić – Filip David... Podsjećamo na [intervju](#) Vlade Vurušića s njim.

Veliki srbijanski književnik i jedan od najvećih na ovdašnjim južnoslavenskim jezicima, Filip

David rodio se u židovskoj obitelji 1940. godine, kada je Drugi svjetski rata već bjesnio Europom, a zlokobno se bio nadvio nad zemljom u kojoj je rođen – Jugoslavijom. Strahote nacističkog zločinačkog režima nisu mimoišle ni njegovu širu obitelj, koja je nastradala u Holokaustu. To ga je trajno obilježilo, a kako je jednom kazao, nije mislio da će doživjeti još ratova u svom životu.

Tijekom ratova u Jugoslaviji bio je odlučni protivnik Miloševićeve osvajačke politike te je zbog toga bio prokazivan kao izdajnik i grešnik, ali nije odustajao od svojih stavova bez obzira na prijetnje i izopćenje iz javnog života. U prvom krugu subotnjih razgovora Beogradskog kruga, kojeg je jedan od osnivača, usred ratne 1992. godine David je rekao: “Gospodari naših života i naših sudbina uvukli su nas u rat, u kriminal, u gangsterizam, pustili su s lanca svoje rasiste i mafijaše, otvorili mikrofone, uperili u njih kamere, od zemlje u kojoj smo se rodili napravili su zemlju nasilja i sramote, a nas, protiv naše volje i naših uvjerenja, pretvorili u svoje sudionike. Jedino što nam preostaje jest da postanemo izdajnici... Biti izdajnik u takvoj zemlji i takvom sistemu najmanje je što može i mora učiniti svaki moralan i častan čovjek.”

Ni danas ne odustaje od svojih principa i stavova borbe za pomirbu posvađanih naroda na ovim prostorima. Filip David ulazi u red najvećih pisca ovih prostora, za roman “Knjiga sećanja i zaborava” dobio je prestižnu NIN-ovu nagradu, a njegove knjige pripovijedaka “Bunar u tamnoj šumi”, “Zapisi o stvarnom i nestvarnom” i “Princ vatre” te romani “Hodočasnici neba i zemlje” i “San o ljubavi i smrti” svrstavaju ga u red najvećih književnika na srpskom jeziku, a preveden je na sve velike svjetske jezike. I sada je, kako kaže, u poznim godinama, protiv svoje volje, ubačen u žrvanj nakaradne politike koja upravlja našim životima, ali se ne želi predati, nego svojim radom i istupima želi pokazati da Srbija, ali i ostale zemlje na ovom području, ima i svoje drugo, bolje i pravo lice. On je svakako dobri duh i savjest današnje Srbije.

Od rata na ovim prostorima i raspada Jugoslavije prošlo je 30 godina, ali čini se da nas i dalje “žulja” bivša država, a da se još uvijek održava “aktualnost” rata. Zašto je to, po vama, tako?

- Priča o raspadu Jugoslavije nije jednostavna. I zavisi od toga tko je priča. Drugačije viđenje imamo mi koji smo u Jugoslaviji odrasli, započeli svoje profesije, a sasvim drugačije oni mlađi koji nose samo traumatična iskustva o njezinu raspadu. Jugoslavija onakva kakva je bila morala se raspasti jer je utemeljena na ideološkim osnovama, a kada se raspala ta ideologija, raspala se i Jugoslavija. Ista ili slična sudbina zadesila je i Sovjetski Savez.

Sama ideja postojanja Jugoslavije imala je svoju historijsku zasnovanost, svoje političko, ekonomsko i etničko opravdanje, svoje dobre strane o kojima možemo svjedočiti mi, njezini suvremenici, ali na kraju je sve to poništeno ratnim strahotama. Da je bilo pameti, da je bilo dogovora, ono što je valjalo moglo se sačuvati ili u obliku zajednice naroda ili u nekom konfederalnom obliku ili kopirajući skandinavski model. Ono što se dogodilo predstavljalo je najgori oblik razdvajanja koji nas je međusobno udaljio za mnogo nastupajućih godina.

Zbog čega kod svih ta želja za stalnim podsjećanjem na rat, za komemoracijama, parastosima? Odakle ta potreba za tolikom patnjom?

- Vjerujem da je kod mnogih, najviše kod onih koji su izgubili najdraže, roditelje, djecu, domove, ta patnja bila i ostala iskrena, duboka, s razočaranjem u bliske susjede koji su se odjednom pretvorili u krvnike, uznemirujuća jer se čitav život okrenuo naopako, i da je u takvom svijetu mržnja za mnoge postala jedino i sveto pravilo života. Iz takvog osjećanja nije lako izaći. Zapravo ima dva izlaza. Ili čitavog života misliti na osvetu ili, suprotno tome, shvatiti da osveta vodi novim zločinima. Nije lako nadići mržnju i osloboditi se tog strašnog opterećenja. U Holokaustu su stradale čitave porodice moje majke i moga oca. Kada je doznala za tragediju, majka je izgubila sposobnost govora, i ta agonija trajala je više mjeseci, ponovno je učila govoriti. Ali iz tih strahota oboje, i otac i majka, izvukli su jedno bolno, ali suštinsko saznanje. Važno je održavati sjećanje na svoje žrtve, ali istovremeno izaći iz začaranog kruga mržnje i osvete. I nikada, nikada ne smijete dopustiti da vas pojede mržnja, bez obzira na strahote onoga što se dogodilo. Ako to nemate na umu, vodit će se beskrajni ratovi, privatni i svi drugi, oružjem i mentalno. Tako se na kraju gubi i svijest tko je kriv, tko prav, a svi su gubitnici.

Svjedoci smo i slavljenja zločina i zločinaca, koji su “kod kuće” heroji, ali su zato oni drugi krvnici. Pjeva se Ratku Mladiću i Radovanu Karadžiću, govori o spomeniku Slobodanu Miloševiću, u Hrvatskoj se slikaju murali čovjeku koji je pobio 12 vojnih zarobljenika jer su Srbi ili generalu Praljku, osuđenom ratnom zločincu. Odakle ta općinjenost zločinom i zločincima te stvaranje heroja od njih? Nedavno je došlo do sukoba zbog murala Ratku Mladiću u Beogradu, što mnogi smatraju izlaskom Srbije iz noćne more u kojoj tavori godinama.

- Taj incident dogodio se povodom pokušaja uklanjanja murala posvećenog Ratku Mladiću na zidu jedne zgrade u centru Beograda. Vlast je nekoliko mjeseci odbijala ukloniti taj mural, a kada

je najavljeno da će to učiniti aktivisti nekoliko nevladinih organizacija, policija je blokirala dio grada ne dozvoljavajući prilaz muralu. Tu se na nečiji poziv okupila i povećala grupa ekstremista, uglavnom navijača i desničara, u obrani lika i djela haškog osuđenika. Mural na koji je bačen kreč obnovljen je u toku noći od njegovih pristalica, a na drugom kraju Beograda pojavio se još jedan mural Ratka Mladića. Vlast je u ovom slučaju kao i u nizu sličnih slučajeva pokazala svoj pristran odnos, što i nije nekakvo iznenađenje. Sve ovo dovelo je i do protesta Srbiji od strane Europske unije i Sjedinjenih Američkih Država.

Odakle takvo obožavanje osuđenih ratnih zločinaca kod naših naroda?

- Ovaj oblik društvene patologije pod maskom navodnog rodoljublja podržan je od čitavog jednog društvenog sloja, političara, tabloidnih novinara, lažnih patriota. Amin Maluf, libanonski pisac, napisao je velik esej o "ubilačkom identitetu" o onima koji u ime jednog, glavnog identiteta, nacionalnog, vjerskog, ideološkog, nalaze opravdanje za zlodjela koja čine, za pljačke, ubojstva, i kojima se sve oprašta u ime tog identiteta. Ne samo da se oprašta nego se proglašavaju herojima. Maluf piše o opasnostima "ubilačkog identiteta". György Konrád pisao je o histeriji identiteta koji uzrokuje probleme koji su politički, ali i psihijatrijski. Kakav je napredak ako se jedan oblik netolerancije zamijeni drugim oblikom netolerancije? Ako se ideološka mržnja zamijeni nacionalističkom, vjerskom ili rasnom netolerancijom? Tako se mogu, kako je govorio nobelovac Tagore, čitavi narodi dovesti do najotrovnijeg samoljublja a da nitko ne bude svjestan svoje moralne izopačenosti.

U Hrvatskoj znaju reći da se u obrambenom ratu ne mogu činiti zločini, a u Srbiji negiraju sudjelovanje Srbije u ratovima te kontriraju pitanjem - gdje su nestali Srbi iz Sarajeva ili pak cijeli rat u Hrvatskoj svode na dva dana Oluje i traktorske izbjegličke kolone. Zašto svi vide samo svoju žrtvu i zašto uopće ne pokušavaju sagledati vlastitu krivnju u svemu?

- Kazati kako se u obrambenom ratu ne mogu činiti zločini, neka se nitko ne uvrijedi, čista je besmislica. Zločin je zločin i za zločin nema opravdanja. Obračun s vlastitim zločinima, osuda takvih zločina prvi je i najvažniji korak ka pomirenju. Pravog pomirenja još uvijek nema jer svaka strana piše svoju povijest sukoba očišćenu od brutalnih nedjela, obavlja posao revizije povijesti, a ta se revizija onda ne zaustavlja na događajima u bliskoj prošlosti, nego seže u sve dalju prošlost, pa se tako samo umnožavaju i zaoštavaju nespornosti i neprijateljstva.

Zbog čega se već 30 godina ne možemo izmaknuti iz rata, a stasale su generacije koje se

ne sjećaju ni socijalizma, ni Jugoslavije, ni rata, ni zajedničkoga života, ali su Srbi i Hrvati još "mrski neprijatelji" koji su jedni drugima za sve krivi? Zašto taj rat ili ratovi iz 90-ih ne završavaju?

OGLAS

- Očito takva situacija odgovara političkim elitama. Ta vrsta problematičnog patriotizma uspješno održava neku vrstu izvanrednog stanja i mobilizacije, čime se prikrivaju razni drugi problemi. Kako vrijeme prolazi, laž se institucionalizira. Neprekidni zahtjevi za lojalnošću u nepouzdanim sistemima s naopakim vrijednostima mijenjaju karaktere ljudi, uvećavaju strah i kukavičluk. Stvaraju se nekakvi mutirani, groteskni i čudovišni oblici ponašanja, ljudi postaju nepošteni prema svome životu, prema svojoj profesiji. Bankari se udružuju s lopovima, novinari manipuliraju istinom, ekstremisti se kite demokratskim parolama, a ubojice ljubavljaju prema domovini. I to postaje jedno stalno stanje, bolesno stanje. O tome sam pisao i krajem devedesetih godina. Ne vidim da se nešto suštinski promijenilo. Razni oblici manipulacija i zloupotreba emocija uvijek su bili itekako prisutni na ovom našem balkanskom području, na jugoistoku Europe.

Čini se da su svi na ovim prostorima opterećeni poviješću – Srbi Prvim svjetskim ratom i pitanjem osnivanja Jugoslavije, Hrvati Drugim svjetskim ratom i svojim, navodno, podčinjenim statusom u SFR Jugoslaviji, koju doživljavaju kao Srboslaviju, dok su Srbi uvjereni da su oni prošli najgore, a da su Hrvati imali korist od te zemlje.

- Naše su povijesti prilagođene trenutnim političkim potrebama. Pisanje i tumačenje dalje i bliže historije najviše sliča na orvelovski pothvat gdje se prošlost mijenja zavisno od političkih garnitura na vlasti. To je suludo i šizofreno. Tamo gdje ne postoji odnos prema prošlosti, nema ni odnosa prema sadašnjosti i budućnosti. Revizija povijesti, koja je uvelike prisutna, unijela je silnu konfuziju, posebno u glave mladih. Ako se u dobrom dijelu javnosti veličaju i slave ratni zločinci, onda je mnogo toga za ozbiljnu brigu. Huligani pod pokroviteljstvom vlasti šire ekstremizam i nasilje. Takvih nasilnih grupa koje istjeruju svoju pravdu i ponose se svojim ekstremizmom sve je više. Revizija povijesti obavlja se na beskrupulozan i sramotan način. Udžbenici povijesti puni su lažnih mitova, a tamna mjesta te historije su prešućena. "Stvorili smo povijest punu laži, ispraznosti i lakomislenosti i to se jako osjeća." Eto još jednog citata, ovoga puta Španjolca Miguela de Unamuna. Unamunova Španjolska s početka dvadesetog stoljeća postaje metafora naše situacije s početka dvadeset i prvog stoljeća.

Kako, po vama, danas živi Srbija, koja i nakon svih ratova sada ponovno jaše na programu “srpskog sveta”, govori da svi Srbi moraju biti okrenuti Beogradu, negira postojanje Crne Gore, o Hrvatskoj opet govorio kao o NDH... Što to Vučić smjera?

- Politika stvaranja “srpskog sveta” je opasna politika jer se zasniva na uvelike kompromitiranoj ideji o svim Srbima u jednoj državi. Ta historijski utopijska i zapaljiva priča s opasnim posljedicama čije smo rezultate vidjeli stvara podjele i unutar same Srbije. Uznemirava posebno onaj dio državljana Srbije koji nisu etnički Srbi. Manjine postaju sumnjive umjesto da su most razumijevanja i suradnje s većinskim narodom. Velika nesreća svakog naroda su njegovi tobožnji usrećitelji koji nas uvijek i iznova uvode u godine izolacije i opasnog življenja.

Pričali smo o ratu iz 90-ih koji još opterećuje sve nas i nije završio, a već neki na Zapadu panično govore o mogućem novom ratu u BiH...

- Bosna i Hercegovina i Kosovo dva su područja stalne napetosti. Rata može biti ako neka od velikih sila zaželi sukob određenog intenziteta i dometa. Ali na ovoj našoj balkanskoj vjetrometini sve je povezano sa svime pa se oružani sukob lokalnih razmjera začas može pretvoriti u rat katastrofalnih razmjera. Iz iskustva znamo kako se lako iskra pretvara u požar, a kako je teško požar zaustaviti.

Je li Vučićeva Srbija danas spremna, kao nekada Miloševićeva, na neke nerazumne poteze koji ponovno mogu destabilizirati regiju?

- Ono što Vučić zaista misli ne izgovara Vučić, nego njegovi najbliži suradnici. Ništa se ne može, ne smije uraditi, napisati ili kazati a da to ne amenuje srpski predsjednik. Pravosuđe, ekonomija, zdravstvo, najgledaniji mediji, najčitaniji tabloidi neposredno su pod kontrolom srpskog predsjednika. Hipokrizija i populizam su prevladavajuće karakteristike društva, a psovački i pornografski reality-programi koje danonoćno gledaju milijuni nametnuli su se kao dominantan “kulturni model” prihvaćen i u svakodnevnom političkom životu. Obilje poticanog primitivizma i prostakluka obilježava vrijeme ove vlasti. Suradnici se biraju po odanosti i lojalnosti, a ne po sposobnosti i stvarnim zaslugama i profesionalizmu. Pred našim očima narasta kult ličnosti jednog političara. Hermann Broch je još davno, nakon Drugog svjetskog rata, napisao nešto što važi i danas: “Bez osvješćivanja nema ni samosvijesti, a bez samosvijesti nijedan narod nije u stanju da svjesno uzme u ruke svoju političku sudbinu.” Osvješćivanje je dug i mučan proces koji proistječe iz kajanja i prihvaćanja svoga dijela krivnje. Još smo daleko od toga procesa.

Zašto Vučića podržava tako velik broj Srba, je li to zato što smatraju da će im on “nadoknaditi” poraze u ratovima i “vratiti” Kosovo?

- Aleksandar Vučić trenutno je neprikosnoveni vladar Srbije. Opozicija se raspala u međusobnim prepirkama, bez jasnog i djelotvornog programa. Bojkot prošlih izbora pokazao se kao pogrešan potez koji je opoziciju još više oslabio. Predizborni uvjeti za političku opoziciju nikada nisu bili dobri i povoljni ni pod Miloševićem ni pod Vučićem, ali nesudjelovanje, kako se pokazalo, donosi mnogo više štete nego koristi. Jaka propaganda u Vučićevim medijima o oporavku ekonomije i podizanju životnog standarda u državi velike sirotinje, o jačanju Srbije kao vojne sile, uz spomenute slabosti opozicije, za duži period učvrstili su njegovu vlast. Stvara se privid sigurnosti i dugovječnosti te vlasti. No, ničija vlast nije trajala dugo. A onda se jednoga dana kada ta vladavina stigne svome kraju obično dozna koliko je u svemu bilo istine, a koliko neistine. Već su nam poznata vremena kada je narod uvjeravan da je istina ono što pišu potkupljivi mediji, a ne ono što vidimo vlastitim očima.

Bez obzira na žalosno stanje odnosa između dviju zemalja, čini mi se da ipak sve veći broj Srba dolazi u Hrvatsku na ljetovanje, pa i na rad, a Hrvati gledaju srpske serije i filmove i slušaju srpsku muziku. Što biste na to rekli?

- Te veze se ne mogu nikada sasvim prekinuti. Naše se kulture zahvaljujući sličnosti jezika te privatnim i povijesnim vezama duboko prožimaju. Razum i interesi upućuju nas na suradnju i dobrosusjedske odnose.

Objavljeno: 14. travanj 2025. 15:37

Miljenko Jergović

Filip David: Otrovnost sjećanja

Ruben Rubenović stajao je na željezničkoj stanici u Semlinu, između dvojice agenata specijalne policije, pa kada bi nekoga prepoznao, samo bi pokazao prstom i taj bi se našao na putu za Auschwitz. Bilo je to u ljeto i jesen 1942, nakon što je već likvidiran Judenlager Semlin, i u njemu neutvrdiv broj Židova i Roma. Oni koji su se uspjeli prikriti, ili ih je netko sakrivao, tako su stradavali od čovjeka koji ih je sve znao, jer je, kao vrlo pobožan i tradicionalan čovjek, bio aktivan u Općini. Što bi se moglo reći o Rubenu Rubenoviću, i postoji li priča, naracija, mit, legenda, koja bi objasnila njegov postupak. Objašnjenje da su neki ljudi po prirodi zli, ili da su ucijenjeni nekom egzistencijalnom okolnošću, za historiografiju,

popularnu psihologiju ili pučku teologiju jest, možda, i dovoljno, ali u književnosti takva su objašnjenja ništavna. Kao što ne vrijede ni u onom zatvorenom svijetu iza ljudskih čela i sljepoočnica, u kojemu nema jednostavnih objašnjenja i opravdanja, i u kojem, ipak, caruje savjest.

Rubenom Rubenovičem vođen je jedan tok romana "Kuća sećanja i zaborava" (Laguna, Beograd 2014). Tokova je još nekoliko, i oni su isprepleteni, naizgled povezani, pa posve razvezani, isprekidani stvarnim ili fiktivnim novinskim vijestima i obavještenjima, a svi se dotiču dviju tema: porijeklom zla i identitetima. Što to uopće znači biti Židov, i tko je, zapravo, Židov? U Hitlerovom dvadesetom stoljeću Židov je onaj čovjek za kojega drugi kažu da je Židov. To je najjednostavnije i najpreciznije određenje, kojim se više nego praocem Abrahamom, kulturom, vjerom ili jezikom, vežu međusobno udaljeni identiteti. Židovi u Hitlerovom stoljeću nisu imali zajednički identitet, bili su polivalentni i onoliko različiti koliko različiti mogu biti europski narodi, ali zajednička im je bila sudbina. Židov je, dakle, onaj koji dijeli sudbinu Židova. Je li to napisao Filip David? Nije, to je čitatelju na um palo dok je u dane Božića po gregorijanskom kalendaru, u unajmljenom stanu na Dorćolu čitao "Kuću sećanja i zaborava". Mjesto čitanja je važno, nije to dnevnička dekoracija priče o jednoj knjizi: Dorćol je mjesto na kojemu se ispunjavala sudbina brojnih beogradskih Židova u posljednjih dvjestotinjak godina, tu su živjeli neki, stvarni ili fiktionalni, junaci ove knjige, tu je, nekoliko stotina koraka dalje prema gradu, i Ulica Georgea Washingtona, u kojoj je, na broju 21, bilo sjedište "Specijalne policije za Jevreje", gdje su se od prosinca 1941. morali prijaviti i predati ključeve svojih kuća i stanova svi rasno neadekvatni Beograđani.

Filip David (1940, Kragujevac) četvrti je iz kvarteta što ga još sačinjavaju Danilo Kiš, Mirko Kovač i Borislav Pekić, moćnih, stilski i intelektualno izražajnih, ali i vrlo različitih prozaista. Osim što su jedan drugome posvećivali svoje romane ili pripovijetke – čini mi se da je svaki svakome posvetio barem po jedno svoje djelo – i što su bili privatno i svjetonazorno bliski, oni nikada nisu iskazivali onu vrstu bliskosti koja bi ih, metaforično govoreći, dovodila na istu policu u kućnoj biblioteci. Kiš je bio izrazito srednjoeuropski pisac, usredsrijeđen na oca i njegovu sudbinu, pisac koncentracijskog logora i dvadesetog stoljeća, antikomunisti i antistaljinist. Kovač je ruralni, hercegovački pisac, Mediteranac, beogradski dođoš, s izrazitim darom za epske naracije i epske minijature, pripovjedač, sklon bizarnim sudbinama. Pekić za razliku od Kiša i Kovača nije pretjerano brinuo o stilu, raspisan, vrlo maštovit, te vremenski i prostorno najraskošniji od

sve četvorice, imao je previše priča da bi ih sve mogao napisati; osim što je posvećivao djela prijateljima, jedini se znao poslužiti povlašteno njihovim temama. David je objavio najmanje od sve četvorice, baštinik borhesovskih tradicija, fantastičar, prozni kabalist, koji je dugo, kao đavo od tamjana, uzmicao pred suvremenosti u svojim prozama; sve do ovog romana David je bio gospodar mita i prošlosti.

"Kuća sećanja i zaborava" zanimljiva je i po tome što je svoje opsesivne jevrejske i mistično-mitske duhovne obrasce primijenio na sadašnje doba i na teme kojima se bavio i ranije, ali samo u esejima, novinskim člancima, intervjuima i javnim izlaganjima. Kao da je napisao knjigu o nečemu o čemu govori već dvadeset i pet godina, ali tako da je iz tvrdoga dnevnog i esejističko-novinskog diskursa prešao u dokumentarističku fikciju i neku neobičnu, a vrlo privlačnu introspektivnu prozu. Iako pripovijeda niz priča u trećem licu, i razvija ih niz romanesknu deltu, Filip David svih sto i devedeset stranica knjige razlaže dušu samog pripovjedača, pripovijeda o njemu pričajući o drugima, tako da će čitatelj povremeno osjetiti kao da je upao u knjigu kao u riječni vir. Cijena koju na kraju plati čitajući "Kuću sećanja i zaborava" nadilazi čin čitanja. Već mi se tjednima događa da mi u svakodnevicu dolaze epizode, slike i detalji iz Davidove knjige, a da u prvi mah nisam svjestan otkud mi to. Sjetim se riječi i rečenica, a ne samo da ne znam da su njegove, nego nemam dojam da su iz neke knjige. Sjetim se narativnih minijatura Filipa Davida kao da su im iz života ili iz sjećanja. Jedan tok odvija se u vagonu za logor. Otac uspije raskovati dasku u podu, i dvojicu sinova izbacuje van, na ledenu zimu, da se spasu. Stariji brat po snijegu traži mlađega, ali ga ne nalazi. Time će biti obilježen njegov život. Jednoga od njih dvojice, čitatelj će vidjeti i kojega, spašava jedna njemačka obitelj. Njima je nedavno umro sin, i umjesto da malog Židova odvedu na policiju, kao što bi inače vjerojatno učinili, zadržavaju ga uza se, a žena u njemu prepoznaje svoga mrtvog sina. Dječak odbija to prepoznavanje i čini sve da ih oboje odbije od sebe, da uvrijedi ženu koja bi mu htjela biti majka.

David pripovijeda jednu od onih priča iz holokausta za koje nam se učini da smo ih već čuli. Ako su dobro ispričane, takve priče su, zapravo, i najsnažnije, najbolje. Ništa čitatelja neće tako uloviti u zamku kao nanovo ispričana stara priča. Učini mu se da će se u njoj lako snaći, i da sve teče po onom emocionalnom kodu koji već postoji u svakome kulturnom Europljaninu, koji je već po svome europejstvu sužvijen s mitologijom holokausta, ali ga onda sustigne ono neočekivano, ono što proizlazi iz logike velike književnosti: identifikacija s likovima.

U početku, on, čitatelj, misli kako s njemačkim bračnim parom nema ništa: pa njemu, zaboga, ne bi na um palo da promrzloga židovskog dječaka prijavljuje Gestapou! Daleka mu je, preda sentimentalno privlačna, majka koja u dječaku vidi svoga mrtvog sina. Ali kada dječak krene odbijati njenu ljubav, kada David vrlo jednostavno, škрто, u nekoliko običnih riječi navede što sve on radi da povrijedi svoju novu i nametnutu mater, dogodi se to. U njemu najednom osjeti sebe, i najednom mu se učini kako je mnogo puta u djetinjstvu činio to isto, sve okrutno braneći nekakav svoj djetinji identitet. A kada se to već dogodi, i sve drugo biva blisko: izbacivanje dječaka pod kotače jurećeg vlaka, e ne bi li nekom srećom ostao živ! Najednom, čitatelj je i onaj koji baca i koji je bačen. Najednom, njemu biva jasno i u srcu blisko da su neki ljudi, samo da sačuvaju mir svoga doma i svojih ledenih srca, prijavljivali židovske dječake. To ledeno srce njegovo je, čitateljevo srce.

“Kuća sećanja i zaborava” važna je knjiga svome piscu i čitatelju. Je li još kome ona važna? To ne znam. Kada je izlazila Kišova “Grobница za Borisa Davidoviča” jedna je kultura bila zrela za čin katarze i pokajanja. Možda je zato ta knjiga i spaljivana, možda su joj zato odriicali i samu činjenicu da je napisana, možda ju je i zato Kiš onako samoubilački i do posljednjeg daha branio, uzdajući se u zrelost kulture i jezika kojima je iznio “Grobnicu za Borisa Davidoviča”.

“Kuća sećanja i zaborava” ne treba i ne prihvaća usporedbe s Grobnicom, osim one jedne, čini mi se i fatalne po pisca i njegova čitatelja: iznesena pred zapuštenu kulturu i jezik koji više ne pozna ni samoga sebe, pred ljude koji se ne bi pokajali ni kada bi od Boga i od Bruxellesa dobili pismeno uvjerenje o spasenju, ova knjiga bit će jedna od usamljenijih u našim književnim povijestima. Usamljena kao Ruben Rubenović, posljednji Židov u Zemunu.

17. 01. 2015.

Miljenko Jergović

Na ovoj fotografiji su, u rano ljeto 2019, ispred caffea Galerija, nekoliko koraka od Knez Mihailove, Svetislav Basara i Filip David. Za leđima su im manekeni s modnog billboarda. Tu se, u Galeriji, okupljao jedan bogat književni i intelektualni svijet. Kada se Fića razbolio, promijenili su kafanu, da bude bliže njegovoj kući. Nekoliko puta sam se našao među njima, uvijek svjestan da će to jednom biti veliko i daleko.

Jučer je minuo Filip David, i mnogo će se praznih riječi prosuti za njim. Jer sve su prazne kada se naknadno izgovaraju. Posljednji put sreli smo se jesenas, u Palmotićevoj, ispred te zamjenske kafane. Vedro smo prozborili koju riječ o posljednjim stvarima, i razišli se kao da ćemo uskoro opet ovako naići jedni na druge.

Filip David bio je ispravan čovjek, čuvar sjena, jamac čestitosti i dostojanstva svojih mrtvih prijatelja, i bio je na neki djetinje ljudski način naprosto drag. Da kažeš: kako fin čovjek! Sebi nije pridavao veliku važnost. Sačuvao je umijeće naivnosti. I bio je veliki pisac, sjajan dramaturg, maran televizijski urednik. Otjerali su ga zato što je bio protiv Miloševića i protiv tenkova koji su krenuli na Vukovar, a koji će zatim kojekuda nastaviti. I nikad mu nije bio problem da kaže da je protiv. Tako je jednom fino i ljubazno rekao da predsjedniku Srbije Tomislavu Nikoliću nije mjestu tu, na dodijeli Nagrade Janko Šafarik, za najbolju knjigu u mreži javnih biblioteka Srbije. A nagrada je dodjeljivana upravo njemu, Filipu Davidu: "Poštovane kolege, poštovani prijatelji. Prije nego što pročitam jednu kratku zahvalnicu, moram se ipak ograditi od prisustvovanja gospodina Tome Nikolića. Poštujući instituciju predsjednika Republike, moram reći da se od početka devedesetih godina nisam slagao s političkim stavovima i politički djelovanjem gospodina Nikolića i osjećam obavezu kazati to ovdje pred njim..."

Mirno, tiho, lijepo, na način koji je bio jedinstven, učinio je nešto što nije nikad nitko drugi.

Prije deset godina posvetio sam mu Subotnju matineju, naslova "Filip David: Otrovnost sjećanja", pa ako želite možete je čitati na:
<https://www.jergovic.com/subo.../filip-david-otrov-sjecanja/>

Juval Noa Harari

Tehnologija je potpuno razuzdana i ona će nas uništiti

08.04.2025.

Izraelski autor [Juval Noa Harari](#) za Tajms govori o svojoj najnovijoj knjizi „[Neksus](#)“ i pesimizmu povodom budućnosti čovečanstva. Jer je tehnologija potpuno razuzdana.

Hempstead u leto je čudno mesto da razmišljate o kraju sveta. Dok srećni, bogati i lepi ljudi šetkaju po lepom krajoliku, svaki nagoveštaj apokaliptične pretnje deluje prilično daleko. U iznajmljenoj petospratnoj, bogataškoj vili, dalje uz brdo, nadvijen nad svu tu raskoš i bezbrižni spokoj, boravi Juval Noa Harari. Priprema svetsku turneju za svoju najnoviju knjigu „[Neksus](#)“, knjigu o istoriji informacionih mreža koja se proteže od kamenog doba do veštačke inteligencije. Harari je i zabrinut čovek.

„[Neksus](#)“ je knjiga o propasti. Njen autor veruje da oslikava egzistencijalnu krizu. Demokratije se raspadaju. Algoritmi se množe. Veštačka inteligencija, za koju Harari insistira da je „tuđinska“, ne liči ni na jednu tehnologiju koju je čovečanstvo ikada razvilo i uskoro bi mogla da našu vrstu učini suvišnom. Sa tako crnim mislima, čudo je kako uopšte ujutru može da ustane iz kreveta.

Pre jedne decenije je objavio knjigu „[Sapijens](#)“, duhovitu i rečitu opštu istoriju ljudske rase. Knjiga je svakom čitaocu (bilo da je novinar ili agent za nekretnine) omogućila da ovlada svim aspektima karakterističnim našu vrstu – od evolucione psihologije do privrednog prava.

Harari ne zna u koliko primeraka se knjiga prodala. Verovatno nekoliko desetina miliona, kaže. (Izdavač navodi da je Harari prodao više od 45 miliona primeraka na 65 jezika.) Izraelski akademik sa doktoratom sa Oksforda, koji do tada nije bio šire poznat, uzdigao se u najviše visine misaonog vođstva i postao redovni gost u Davosu i Festivala ideja u Aspenu. Za „[Sapijensom](#)“ su usledile dve spekulativne knjige opšte istorije

„[Homo Deus](#)“ i „[21 lekcija za 21. vek](#)“, kao i serijal dečjih knjiga i osnivanje kompanije sa „društvenim uticajem“.

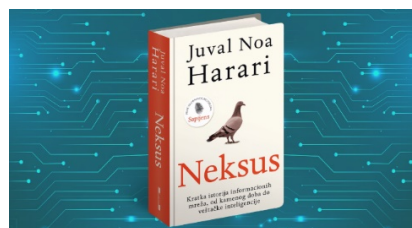
Vodio je javne razgovore sa premijerima. Profilisali su ga poznati časopisi. Hararija su hvalili Bil Gejts, Barak Obama i [Natali Portman](#). Na sreću, njegovu i našu, Harari je u drugoj deceniji 21. veka svojim pametnim, pristupačnim spojem istorije, filozofije i nauke oživeo publicističko izdavaštvo.

Međutim, tokom proteklih deset godina, Hararija je zadesila i užasna ironija. Čak i kada se vinuo u prve redove svetskih intelektualaca, svet koji je pokušao da tumači postao je nedokučiv. Ratovi i nepogode, za koje je „[Sapijens](#)“ tvrdio da su stvar prošlosti, vratili su se na scenu. Što su stvari više išle Harariju naruku, to je gore bilo po homosapijense. Da li je išta što je izgovorio ili napisao napravilo ikakvu razliku?

„Nemam pojma“, kaže sležući ramenima. „Nemoguće je reći.“ Harari sedi u hrastom optočenom salonu u vili, obučen u crnu košulju, sive pantalone i crne patike. Veoma je mršav i anemično bleđ. Njegovo osoblje (koje čini dvadesetak ljudi ovde i u Tel Avivu) obleće po blago sterilnim, iznajmljenim prostorijama. Pomalo iscrpljeno, sebe opisuje kao „brend“ i kako je njegova „osnovna uloga“ da bude istoričar.

Njegov muž Itzik Jahav, bivši pozorišni producent koji je postao Hararijev stalni menadžer, ulazi sa činijom mešanih orašastih plodova. Preplanuo, obučen u tamno odelo jako podseća na Ala Paćina. Drago mi je da bar neko uživa u cirkusu oko Hararija i „[Neksusa](#)“. Par živi u selu između Tel Aviva i Jerusalima (gde Harari još uvek povremeno predaje na univerzitetu).

Uramljene slike po sobi prikazuju pobedu admirala Nelsonsa u Bici na Nilu. Istorijski period prepoznatljiv po topovskim kuglama, podsuknjama i mušketama, koji je Harari studirao na Oksfordu, kada je bio mlađi i manje poznat. Tada nije imao odgovornost koju kaže da je sada preuzeo – „ne samo da podseća na prošlost, već i da bude učesnik u istoriji“.

Po sopstvenom priznanju, to mu ne ide baš najbolje. „Po pitanjima koja su mi najvažnija, ne postizem uspeh“, kaže. U ekološkom kolapsu, razornoj tehnologiji i globalnom ratu on vidi glavne opasnosti sa kojima se čovečanstvo suočava. Deset godina od objavljivanja „Sapjensa“, „na sva tri fronta sve ide nizbrdo“.

Sličan pesimizam se uvukao u sve njegove knjige od 2014. godine, među kojima je i „Neksus“. Proročanstva i jadikovke su ovih dana Hararijevo oruđe i ton. U „Neksusu“ saznajemo da „novi svetski rat uopšte ne deluje nemoguće... čovečanstvo je bliže samouništenju nego ikada... veštačka inteligencija bi mogla da uništi našu civilizaciju... mogli bismo se naći unutar onoga što sanja jedna tuđinska inteligencija... moglo bi se desiti da se nećemo nalaziti nigde, jer Zemlja postaje negostoljubiva za ljude“.

Harari je istoričar koga je istorija izneverila. Istini za volju, njegova publika i izdavači su na ova upozorenja odgovorili tražeći od njega da piše još sličnih knjiga.

„Neksus“ prividno opisuje kako informacione mreže vedre i oblače našim svetom. Međutim, čita se kao da je istorija svih događaja ikada, od rumunske tajne policije do građanskog nasilja potpirenog objavama na Fejsbuku u Mijanmaru. Spektar je neverovatno širok. On postavlja tipičan niz pitanja na koja, pored njega, samo Bog može da da konačan odgovor: „Ko smo mi? Čemu bi trebalo da težimo? Šta je dobar život i kako da ga živimo?“

Da li su svetske vođe i milijarderi koje je Harari sreo uživo zabrinuti o svetu koliko i on? „Ponekad steknem utisak da svako želi da se odrekne odgovornosti i kaže: 'Nemam ja toliku moć. Tehnolozi i mediji imaju pravu moć, ne ja'“. Harari ovo delom izgovara očajnički, delom razdragano. „I svi će reći isto.“

Neko vreme se raspravlja o tome ima li smisla opisivati veštačku inteligenciju kao „tuđinsku“, kao što to Harari čini u „Neksusu“, s obzirom na to da je stvaraju štreberi od krvi i mesa u Bostonu i Šenženu, i da nije stigla iz svemira na meteoru. On kaže da je sposobnost veštačke inteligencije da samostalno donosi odluke uzdiže iznad svih tehnologija koje je čovečanstvo do sada stvorilo. Upravo zbog te promene je pesimističan.

U „Neksusu“ je Harari možda i najkritičniji o pitanju tehnoloških kompanija. „Vrlo su zabrinuti – ne svi, ali neki jesu. Mislim da su donekle zaista užasnuti.“ Harari govori kako i piše – naširoko i

začinjeno retoričkim pitanjima. „Znate, to je kao u 'Čarobnjakovom šegrpu'. Oslobodili su neverovatno moćne sile. Znaju da nije išlo po planu i sada su zabrinuti.“

Ista priča je i u Kini koja se nadmeće sa Amerikom u razvijanju najmoćnijih oruđa veštačke inteligencije. Obe zemlje se „trkaju“ ka nepoznatom. „Oni (Kina) stvaraju izuzetno moćna sredstva koja ne znaju kako da kontrolišu“, kaže Harari. „To je noćna mora svakog autokrate. I ipak misle da tako moraju, jer i Amerikanci to rade“.

Sudbina liberalne demokratije, kojoj prete mrzovoljni populist i algoritmi koji potpiruju bes, još jedna je Hararijeva bojazan. Političari pate od „potpunog nedostatka privatnosti, nedostatka slobodnog vremena za opuštanje i sagledavanje situacije.“ Harari sugerise da je neki srednjevekovni kralj imao više vremena da se jednostavno „isključ“, nego što to može neki savremeni premijer.

On smatra da bi populizam mogao da stvori nove totalitarne sisteme na Zapadu, zbog čega su Staljin i Hitler ironični „heroji“ „Neksusa“. Hitler, majstor propagande, i Staljin, majstor birokratije, neuspešno su pokušali da kontrolišu tokove informacija u nacističkoj Nemačkoj i Sovjetskom savezu. Pojava novih tehnologija znači da mi možda nećemo biti te sreće u budućnosti. „Ako populist zaista dobiju moć, uništiće demokratiju.“ Polazeći od demokratskog principa da su svi ljudi suvereni, populizam, tvrdi Harari, postaje „parazit“ same demokratije, kombinujući retoriku podela sa odmetnutom informacionom tehnologijom koji će srušiti sistem.

Njegov večito obazriv pogled na svet (poučen pretnjom da istorija može naglo da napravi preokret) čini Hararija suštinski izrealskim, koliko i globalnim misliocem. Neka od njegovih strašnih upozorenja bila bi umesna i u Starom zavetu.

I šta sada? Uopšteno, Hararijeve knjige ne nude daleku budućnost za ljudsku rasu. Ili daleku prošlost. 70.000 godina smo dominirali planetom pomoću gvožđa i vatre, šireći ekološki haos i opasne mitologije. Danas smo, kako tvrdi u „Neksusu“, spremni da svoju dominaciju nad Zemljom prepustimo tuđinskoj tehnologiji koja zauzvrat može da dominira nama. Da li on uopšte voli ljude?

„Neki od mojih najboljih prijatelja pripadaju ljudskoj rasi“, kaže Harari kroz smeh. „Svi smo mi suštinski još uvek životinje, i radimo pod skoro nemogućim uslovima za živa bića“ – opis njega

samog, koliko i vrste koju se toliko trudi da objasni.

Autor: Vil Lojd

Izvor: thetimes.com

Prevod: Đorđe Radusin

Podelite na društvenim mrežama:
Laguna Bukmaker

08.04.2025.

O umetnosti, i istoriji Crkve Tri nove knjige u Biblioteci „Alef“ izdavačke kuće „Gradac K.“ Čačak, 2025

Andelka Cvijić

Ako stojeći pred nekom slikom, grafikom, pred nekim vajarskim delom, pomislimo kako je umetnost komplikovana za razumevanje pa se onda postidimo što ne umemo da odgonetnemo šta je slikar, grafičar ili vajar hteo da kaže svojim delom, prisetimo se reči koje je jedan od najvećih likovnih umetnika prošlog veka sa osvih prostora, Vojo Stanić, rekao o slikarstvu: „Slikarstvo je blisko svakome, i najnaivnijem čovjeku. I u slikama najvećih umjetnika postoji procenat naivnosti i možda je to baš ono što sliku čini dobrom. Kad kažem *naivnost*, mislim na izvjesnu duhovnu svježinu koju neki ljudi sačuvaju cijelog života.“

Naučen i naviknut da komplikuje, čovek je davno zaboravio tu istinsku naivnost pa će zato pred nekom apastraktnom slikom možda dugo stajati odgonetajući je sve dok pored njega neki dečji glasić ne kaže: „Evo je krava!“ O toj naivnosti, o verovanju u jednostavnost božanskog talenta, u slobodu da se pred njim bude subjektivan i u harmoniji sa kosmosom, govori Vojo Stanić, slikar i vajar (Podgorica, 1924–2024) u knjizi „U dokolici“ koja je upravo izašla u izdanju izdavačke kuće „Gradac K.“ iz Čačka. Objavljena je kao 154. u čuvenoj Biblioteci „Alef“, uredio ju je i priredio Branko Kukić, a podeljena je u dva dela. U prvom, koji je priredio Novica Samardžić (Vojo Stanić, „U dokolici“, Cicero, Beograd, 1995), nalaze se odlomci iz intervjuja Voja Stanića o svemu što je doživeo i preživeo u svom dugom životu. U drugom delu knjige Branko Kukić se odlučio da prenese izvanredni intervju koji je sa Vojom Stanićem vodila Tamara Nikčević za nedeljnik „Vreme“. Intervju nosi naziv „Živjeti i umrijeti od smijeha“, i rađen je u Herceg Novom, u kojem je

Vojo Stanić živeo sve do smrti, i u kojem je stvarao inspirisan prirodom i morem. U razgovoru sa Tamarom Nikčević našlo se mnoštvo umetnikovih autobiografskih podataka, praćenih razmišljanjima o umetnosti i sopstvenom slikarstvu, ali i o društvenim i političkim zbivanjima u svetu i na ovim prostorima, uključujući i kritički stav prema ratu koji je razbio SFRJ, i o bombardovanju Dubrovnika. Stanić se družio ili prijateljevao sa mnogim ljudima različitih životnih puteva i profesija. Neki su našoj javnosti dobro poznati, među njima Petar Lubarda, Milo Milunović, Stoja Aralica, Emir Kusturica, Ivo Andrić, Branko Lazarević, Danilo Kiš, Mihajlo Lalić, Dušan Kostić, Milovan Đilas... Svi oni izranjaju iz Stanićevog sećanja u ovom intervjuu, i čine knjigu „U dokolici“ od jedva pedesetak stranica značajnom već od prvog ulaska u svet ovog velikog slikara, svet ispričan iskreno, jednostavno i nadasve nepretenciozno. A kreativno, i inspirativno. U izdanju „Gradca K.“, takođe u Biblioteci „Alef“ objavljene su još dve knjige. Jedna je „Bogoljubiva istorija ili O asketskom načinu življenja“ Teodorita episkopa Kirskeg, a druga je „Tumačenje *Apokalipse*“ Bede Venerabilisa. Obe se bave crkvenom istorijom, i obe je preveo Lazar Nešić; „Bogoljubivu istoriju“ sa starogrčkog, a „Tumačenje *Apokalipse*“ sa latinskog jezika.

Delo Teodorita Kirskeg ostalo je u senci, piše u pratećem tekstu knjige „Bogoljubiva istorija ili O asketskom načinu življenja“ Dimitrije Bogdanović, zbog spora oko Nestorijanske jeresi, sukoba s Kirilom Aleksandrijskim i crkvenom politikom cara Justinijana. Da je bilo drugačije, znalo bi se da po svojoj učenosti Teodorit nadmašuje Jovana Zlatoustog, a da kao istoričar Crkve nije ništa manje značajan od Evsevija Kesarijskeg koji se smatra „ocem crkvene istorije“. Teodorit (386–457), Sirijac rođen u Antiohiji, smatra se jednim od najvećih biblijskih egzegeta na Istoku, ali ono što bi bilo aktuelno jeste njegovo tumačenje Biblije koje mora biti naučno, „kako se iz njenog teksta može i mora izvlačiti samo ono što biblijski tekst zaista sadrži, bez dodataka fantazije.“

Tri su najvažnija dela Teodorita Kirskeg: „Istorija Crkve“, „Istorija monaštva“ (poznata i kao „Istorija sirijskih monaha“), i „Istorija jeresi“ (prve dve su već objavljivane pod različitim naslovima). Čačanski „Gradac“ definitivno potvrđuje naziv ovog dela kao „Bogoljubiva istorija ili O asketskom načinu življenja“, u kojem Teodorit iznosi priče sirijskih monaha posvećenih askezi u sirijskoj pustinji, koji u cilju slavljenja vrlina sebe stavljaju na teške muke. Oni se jesu izdvojili iz sveta, ali ne i od vernika koji im dolaze u pustinju, i sa kojima razgovaraju upućujući ih u veru i podvižništvo. U knjizi ima 30 životopisa, od kojih je dobar deo dobijen u direktnom kontaktu jer su ti

monasi bili Teodoritovi savremenici. O asketskim životima drugih autor je dobio pouzdane detalje od ljudi koji su ih vrlo dobro znali. Priče o revnovanju sirijskih monaha pisane su sa punim razumevanjem njihovih napora da se uzdignu. One nisu hvalospevi kako kaže Teodorit, već su u duhu razumevanja njihovog dosezanja do dragulja pobožnosti; svaka je jedinstvena, ali se izdvajaju životopisi Julijana, Zenona, Evsevija, Jakova, Jovana, Simeona Stolpnika...

Knjigu Bede Venerabilisa „Tumačenje *Apokalipse*“ u izdanju „Gradca“ prati kraći tekst episkopa Atanasija Jevtića koji ističe da je Sveti Beda Časni (Venerabilis) bio poznat kao dobar egzegeta i istoričar Zapadne Crkve, a da se smatra najvažnijim piscem i bogoslovom posle pape Gligorija i Svetog Avgustina. Po smrti je proglašen za doktora Crkve, i kao svetog ga danas slave rimska, anglikanska i luteranska Crkva.

Beda Venerabilis (Daram, Engleska, 672—735) se u svojim tumačenjima i komentarisanju Biblije oslanjao najviše na Sv. Avgustina. Ipak, tumačenje *Apokalipse* ostalo je najzapaženije ne samo zato što se Otkrivenjem Jovanovim završava Sveto Pismo, već i zato što je poslednja proročka knjiga Biblije kojom se vernicima potvrđuje pobjeda Crkve nad Zveri. Tumačenja *Apokalipse* su brojna kroz istoriju, pa i danas postoje mnoge hrišćanske zajednice koje se drže svojih stavova o njoj. Činjenica je, međutim, da je svako poimanje ovog proročkog teksta oduvek vezano za određena društvena kretanja i, shodno njima, sa njima se usklađuje. U svakoj interpretaciji vernici mogu da prepoznaju svoje doba, pa se tako i Beda Venerabilis uz suptilno posredno kritičko obraćanje svome vremenu obraća vernicima upućujući ih na blagodatnu misiju Crkve i bogobojazljivost. U tom smislu, „Tumačenje *Apokalipse*“ ima simboliku jer učvršćuje isceliteljsku veru u Boga i Isusa Hrista – Zver izlazi iz srca poročnih ljudi, dok će Jagnje Božje Isus Hristos pobediti sva zla i Crkvi objaviti svoj dolazak.

Beda Venerabilis je svoja tumačenja i Biblije (do danas najčitanije i najprodavanije knjige svih vremena) i *Apokalipse* razvijao i na osnovu poznavanja dela klasika književnosti i filosofije kao što su Plinije Stariji, Vergilije, Lukrecije, Ovidije, Horacije... Kao najobrazovaniji čovek svoga razdoblja, Beda Venerabilis se našao i među dušama mudrih i svetaca u X Pevanju Raja slavne Danteove „Komedije“ (Sveti Toma Akvinski, Gracijan, Boecije...) u kojem se hvali Um kao široko polje koje razume i najveće istine.

FENA

22.01.2022.

Finci: Granica je označavanje područja, ali i svega što se zbiva, što vidimo i mislimo

Foto: Facebook

22.01.2022.

Predrag Finci je prošle godine objavio zbirku eseja "Sve dok", koja donosi hronologiju jednog života, jednog čovjeka, filozofa i umjetnika. Života koji ima svoje prije i svoje poslije te granicu između njih koja je nevoljko prijeđena.

Ugledni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu Predrag Finci, koji već godinama živi u Velikoj Britaniji, govoreći o sebi dotiče se bh. zbiljnosti nekad i sad te tako piše o bh. filmu "Hanka", sarajevskom atentatu, sarajevskim ratnim godinama, emigraciji, domovini, ljubavi, prijateljstvu, filozofiji, pisanju i mnogim drugim temama.

"Naslov "Sve dok" jest igra riječi, a i naznaka moje misaone i životne otvorenosti. Svjedočio sam mnogim događajima, iskusio mnogo toga, napisao i objavio mnogo toga, ali još ću. Pisat ću sve dok budem mogao, nadam se sve dok me bude", kazao je u razgovoru za Fenu Predrag Finci povodom nedavnog izlaska iz štampe njegove knjige ispovjednih eseja simboličnog naslova, koji bi se mogao čitati i kao "Svedok" i kao "Sve dok", a objavila ju je izdavačka kuća Fraktura.

Finci ističe da je na knjizi radio godinama te objašnjava da je puno u njoj toga opisao, puno brisao, nekoliko varijanti promijenio, na kraju napisao knjigu od gotovo 400 stranica.

"U esejima govorim o stotinjak različitih fenomena, a iza svakog ovog eseja stoji osobno iskustvo, neki moj događaj, neka moja priča, što ih čini vrstom autobiografskog teksta. Cijeli život sam se bavio određenim filozofskim temama, estetikom ponajviše, umjetnost mi bila i ostala bliska, pa zato

ponajviše o tome i govorom. Uz to, poznao sam jako mnogo svijeta, među njima gotovo sve istaknute sarajevske umjetnike i javne radnike, mnoge sam u raznim tekstovima i spominjao, a i sam sam učestvovao u nekim važnim kulturnim i političkim događajima. A kada o tome pričam, govorim zapravo o svom životu i onome čemu sam u životu svjedočio. Dakle, ovo su vrlo osobni eseji, priče u obliku eseja", podvukao je Finci.

Pojašnjava da svaka pa i ova zbirka ispovjednih eseja jest istraživanje, kopanje po vlastitom. A svaki esej pomalo hommage njegovom rodonačelniku Montanju, jer mu duguje oblik, ako ništa drugo.

"U eseju je osobno uvijek prisutno, a ta priča o osobnom potiče ili je tek ilustracija za ono opće i istinito, za ono što je osnovni interes eseja. Tako je, nadam se, i u mojem slučaju, u esejima koje sam pišem", mišljenja je on.

Iskustvo u filmu

Na razne načine Predrag Finci je bio vezan za bh. film. Tako je još kao dječak svjedočio stvaranju bh. filma "Hanka" po poznatom djelu Isaka Samokovlije.

"Moj otac je bio direktor Bosna filma, 'Hanka' prvi vrlo komercijalni bosanski film, a ja se sjećam živo snimanja tog filma, jer sam često bio s majkom 'na objektima'. Nisu me imali gdje ostaviti, a eto to dijete odraste, pa zapisa što je i kako bilo, odnosno ono što sam i kako sam upamtio", kazao je.

Drugi film za koji je bio vezan bio je "Sarajevski atentat". U tom filmu Fadila Hadžića igrao je ulogu Gavrila Principa, a poslije igrao Principa i u Kamernom teatru, pa kaže da zna puno i o atentatoru i o svim učesnicima u tom događaju.

"Čak sam i upoznao Cvjetka Popovića, jednog od atentatora koji je živio u Sarajevu. Sve to mi je bio poticaj da pokušam promisliti što je i kakav bio događaj sarajevskog atentata. Prvo sam Principa igrao u filmu Fadila Hadžića (1968.). Poslije mene, u Bulajićevoj verziji Sarajevskog atentata (1975.) Principa je igrao Irfan Mensur. Kasnije sam, nakon što završih svoj izlet u glumu, zapisao da 'nisam ubio samo Ferdinanda, nego, kao loš glumac, i Principa'. Sarajevski atentat u kojem sam igrao, naravno, nije uopće dobar film, ali je to film snimljen vrlo malim sredstvima, s najviše dva 'dubla' po kadru, s četiri teške, masovne scene, a za samo jedanaest dana! Ono što je vrlo rijetko, igrao sam isti lik iste godine i na sceni Kamernog teatra 55 u predstavi Veleizdajnički proces, a u režiji i adaptaciji Radoslava Zlatana Dorića", prisjeća se autor knjige "Sve dok" svoje kratke glumačke karijere.

Vrijeme u kojem živimo vrijeme je granica, njihovog prelaženja ili ostajanja iza njih. Tako i Finciju dok piše, dok svjedoči, piše i o granicama za koje kaže da su one prve s kojima se svi

suočavamo u nama samima. A u svakom ih može biti, od predrasuda i inhibicija do vlastitih mana i ograničenja. Svako jednom u svoje granice udari, kaže Finci.

"Njih je ponekad teže savladati nego preći državne granice. A postoje svakako i one koje svako ljudsko biće u sebi kao svoju biološku uvjetovanost nosi. Onda dolaze one granice koje nam nameću drugi, koje nazivamo 'objektivnim okolnostima', a koje nam mogu život upropastiti", smatra on.

Granica je, dodaje dalje, i oznaka koja upozorava, koja kaže: dalje ne možeš, ne smiješ ili bolje dalje nemoj, iza granice nije tvoje, nije za tebe. Granica je označavanje područja, ali i svega što se zbiva, što vidimo i mislimo.

"Granica je i moralna norma, dozvoljeno, a i ona intimna, osobna mjera, unutarnja granica, u kojoj branimo svoje, koja označava što hoćemo i što je našem biću protivno. Granica je i osobna granica, preko koje ne bismo ili ne možemo, ono što ne prihvaćamo ili, u stvari mišljenja, do čega nismo u stanju doći ili ono preko čega ne možemo, ono što umom ne dohvaćamo. Granica kaže dokle se može", podvukao je.

Napuštanje domovine

Govoreći o životu van domovine, životu van maternjeg jezika, Finci ističe da je zato njegova knjiga "Sve dok" podijeljena u dva dijela, te da je u prvom dijelu riječ o onome što mu se događalo u Sarajevu, u drugom o onome što sada živi.

"Živio sam i prije izvan domovina, mjesecima, pa i godinama, u nekoliko navrata. Prije sam se doduše uvijek vraćao, a sada zauvijek otišao. Ali veze s dragim mi, meni važnim ljudima nisam pogubio. Što zapravo znači 'biti stranac'? Govorim jezik, ponašam se poput mojih domaćina, poznajem njihove običaje i kulturu, s lakoćom se s njima sporazumijevam, sličim im, takva je i moja odjeća, čak im ni moje prezime nije suviše 'tuđe', a ipak nisam ovdašnji. Nisam, jer se ovdje nisam rodio, nisam jer ovdje nije moj posjed, jer nije moje tlo, moja povijest", mišljenja je Finci.

Kada je riječ o vremenu u kojem živimo i njegovim karakteristikama bez obzira ko smo i gdje smo, on ocjenjuje da je u naše vrijeme očita kriza starih vrijednosti i sve agresivnije formiranje novih, ali bez jasnog utemeljenja, a sa nepredvidivim posljedicama.

"Sumnjam da i oni koji ih zagovaraju znaju što će nam donijeti ove nove ideje cenzure, pravovjernosti, relativizma i nihilizma. Naše vrijeme je vrijeme velikih podvajanja i isključivosti, zastupanja radikalno sučeljenih političkih i moralnih stajališta. Nisam sklon prognozama, ali mislim da će promjene na društvenom planu biti velike, jer su društvene krize u mnogim zemljama već u punom zamahu. Iza kriza obično dođe do napretka prema boljem. Nadati se da će biti tako. Ako prije toga ne

dođe ponovo do nekog velikog rata. A borba za dominaciju na svjetskom tržištu, bojim se, baš tome vodi", naveo je.

Planovi za budućnost

Neumoran u pisanju, Predrag Finci u razgovoru za Fenu kaže da uskoro iz štampe izlaze dvije knjige: "Emigranstska slikovnica" koju će objaviti Factum izdavaštvo (Beograd) i Jesenski i Turk (Zagreb), te "Prošle godine u Barnetu" u izdanju sarajevskog Buybooka u okviru edicije koju je pokrenuo Semezdin Mehmedinović i koja će objavljivati dnevnik nekoliko pisaca. Među tim knjigama je i dnevnik koji je Finci vodio tokom tri mjeseca prošle godine.

"Svaki pisac, filozofski posebno, uvijek nanovo istražuje predmet svog istraživanja, a u stvaranju svog djela stvara i sebe sama. I moja knjiga 'Sve dok' će uskoro dobiti svoj pjesnički i prozni eho u mojoj novoj knjizi koju sam nazvao 'Emigrantska slikovnica'. Dakle opet srodna tema, ali iz drugačijeg ugla i na drugačiji način napisana. I tako ću, sve dok jednom sve svoje ne napišem. Htio bih zabilježiti još koju riječ o onome što me se tiče, što je činilo moje pisanje, moj život, što je mene činilo, što jesam. Sustižu me slike, oblikuju se misao i cjeline. Tražim odgovore, tražim ih u sebi samom i u razgovoru s odsutnima, u riječima i knjigama, u promišljanjima o neznatom i sjećanjima na proživljeno, svuda i uvijek ih tražim, nanovo nalazim, pa ponovno pitam", kazao je o pisanju Finci.

Predrag Finci ima 25 objavljenih knjiga. Od pisanja ne odustaje, a kaže da je pisao vrlo različite knjige. Neke su bile teške, neke nisu, ali, na kraju, sve knjige koje pisac napiše, cijeli njegov opus zapravo postane jedna knjiga tog autora.

Klix Mgazin

Miljenko Jergović

Antonio Scurati: Posljednji dani Europe *Fraktura, Zagreb 2025.*

U trećem nastavku svoga grandioznog dokumentarnog romana u nastajanju o Benitu Mussoliniju, te o rađanju i sumraku talijanskog fašizma, pisac se bavi dugim i nevoljkim Duceovim ulaskom u rat. U duhu s Hitlerom vjenčan, pritom i jedini živi Hitlerov idol, Mussolini bio je svjestan realnosti. Toga da je Italija vojno nespremna i neopremljena za rat, da je narod – koji ga bez ikakve sumnje podržava – krajnje nevoljak prema ratovanju, i da je, racionalno gledajući, nemoguće da Hitler

pobijedi u ratu koji je upravo započeo. Sve je on to, dakle, znao, imao je od Britanaca ponude da odabere drugu stranu, Churchill mu je slao ljubavna pisma, ali ipak nije izdržao. Što ga je to nosilo u sigurnu propast? Svedržiteljska, diktatorska, muška taština koju ništa više, pa ni vlastiti razum, nije moglo dovesti pod nadzor? Slabost i nesigurnost, jad slabića koji u sebi nije mogao uzmaknuti jer se jednom obećao Hitleru? Ili to što su, kako je sam dobro znao i govorio, fašizam i nacionalsocijalizam sudbinski, politički i djelatno svezani u jedno? Svi ovi upitnici predstavljaju veliku i vrlo uzbudljivu romanesknu temu, koju Scurati dosljedno dokumentaristički i romaneskno prati, u poglavljima koja su često kraća nego u prethodna dva toma.

Ali da se načas vratimo odrednici žanra: je li ovo roman i kako dokumentarni roman može biti roman? Ima čitatelja, uključujući one profesionalne, kritičare, a ima i pisaca koji posljednjih godina nervozno reagiraju na poplavu autofikcije i dokumentarnih romana, pa ne bi, možda, sebi i drugima bilo loše razjasniti sljedeće: ako je roman, kako ga Hegel definira, "velika građanska epopeja", koja prikazuje totalitet jednoga svijeta, te "obilja i svestranosti interesa, stanja, karaktera, životnih prilika, široke pozadine" njegove ukupnosti, tada nigdje u njegovom određenju ne postoji da taj svijet nužno mora biti izmišljen, visokostiliziran, fikcionalan... Ono što roman čini romanom tiče se njegova oblikovanja, pa ako je Scurati svoje djelo oblikovao kao roman, ili kao veliku građansku epopeju, tada se čitatelja pretjerano i ne tiče je li on izmislio Mussolinija, ili je Mussolini zbilja postojao. Povjesničari će rukom odmahnuti na njegovo djelo, jer je ono s historiografske crte gledišta irelevantno upravo koliko i Tolstojev "Rat i mir". U publicističkom i feljtonističkom smislu riječi, njegova biografija Mussolinija (i biografija epohe) nema smisla, jer nadilazi, pa samim tim i iznevjerava publicističke ambicije. U prozno-romanesknom smislu, međutim, Scurati pogađa ono što je važno: on stvara moćnu i neobično brojnu galeriju likova, s Mussolinijem u njezinom središtu, izvanredno precizno izvodi karakterizacije, prati odnose među likovima, gradi veliku dramu koja je čitatelju naročito interesantna jer mu je velikim dijelom unaprijed poznata i jer je ta drama u nekom smislu i drama njegova života, tojest života njegovih pređa.

Iz ovoga će, naravno, proizaći i mane djela. Naime, kada dokument, stvarnost, život uvjetuju formu i konstrukciju romana, tada se pisac nužno zatiče u problemu s dramaturgijom. Naprosto, drama mu je nametnuta, on je mora slijediti i ne smije je ni popravljati ni prilagođavati vlastitim potrebama. Morao bi, pisac koji piše dokumentarni roman, istovremeno biti suveren vladar forme i genijalan

pripovjedač, da moćima pripovijedanja prikrije zastrašujuće dramaturške nepravilnosti kakve mu nameće to što mora slijediti stvarnu priču. I morao bi nepogrešivo prepoznavati sve ono što je važno i literarno. U trećem nastavku s ovim je posljednjim Scurati imao povremenih problema. Najveća zamjerka čitateljeva je što je gotovo ovlaš u emigraciju ispratio Margherita Sarfatti, talijansku Židovku, umjetničku kritičarku i kolekcionarku, savjetnicu za propagandu fašističke stranke – talijanskog Goebbelsa – Mussolinijevu dugogodišnju dominantnu mužu i ljubavnicu. U prethodnom nastavku vrlo je pomno pratio Mussolinijev odnos s njom, da bi je u trećem tomu pretvorio u sporednog lika, čija ga se sudbina, njega pisca, manje ticala od sudbine jednoga smijenjenog provincijskog gradonačelnika, također Židova. Tu su mu se, na Margheriti Sarfatti, konci vlastite priče najprije zamrsili, a onda i kliznuli između prstiju.

Oduvijek između Hitlera i Mussolinija postoji važna razlika u njihovoj naknadnoj percepciji. Dok je Hitler kulturna, civilizacijska, javna i književna persona non grata, figura Nečastivog koja se bez prevelike potrebe ne komentira i ne fikcionalizira, Mussolini je za dobar dio Italije, još od prvih poslijeratnih dana, netko tko u fikciji i nonfikciji ima pravo na svoj glas. Velikim je dijelom to nepravedno i tiče se neofašističkih sentimenta, ne samo u Italiji. Pisac ovog romana to s jedne strane koristi, pa piše o Mussoliniju kao o čeljadetu. Agresivnom, samodopadnom muškom čeljadetu lišenom empatije. A s druge strane on obavlja demontažu romantizirane figure Mussolinija u talijanskoj i europskoj općekulturnoj svijesti. I time izaziva bijes ološa.

Ličnost diktatora

Za razliku od Hitlera, koji je djelovao kao ljudska karikatura, ružan i nešarmantan, loš govornik i nikakav pripovjedač, te katastrofalan pisac, Mussolini je bio dopadljiv i šarmantan, bio je talijanski (na žalost predugo i – europski) šarmer i seks simbol, jebežljiv i vazda okružen ljubavnicama i damama iz visokog društva, ali, što je najzanimljivije, bio je odličan novinar i pisac tekstova za potpaljivanje širokih narodnih masa. Umio je izgovarati rečenice koje su njegovim sljedbenicima jako dobro, te samim tim i istinito zvučale. Recimo, pred ulazak u rat bio je negativno opsjednut Francuzima. Sanjao je o tome da osvoji Korziku i Azurnu obalu, a među brojnim njegovim protufrancuskim izjavama je, recimo, i ova: u Francuskoj su “narod upropastili alkohol, sifilis i novinarstvo”.

Donna Rachele

Mussolinijeva žena Rachele Mussolini, ili Donna Rachele, nedopadljiva seljančura i krčmarica, s kojom se ovaj spetljao u jednoj prilično zabavnoj i zanimljivoj porodičnoj sapunici. Donna Rachele bila je okrutna fašistkinja, zagovarala je smrtnu kaznu za svog zeta, nakon što je ovaj izdao fašističku stvar, i narodila je Duceu petero djece, među kojima i jednog džez pijanistu. No veći dio bračnog života Mussolini je proveo s drugima, da bi na kraju završio s Clarom Petacci, priglupom posvudušom i fašističkom vrtirepkom, viseći udvoje, naglavce na trgu, po odluci partizanskog suda. A Donna Rachele je sve do 1979. živjela i radila kao anonimna krčmarica.

[Ajfelov most](#) 27. 03. 2025.

IV

OBIČAN ČOVEK I SIROMAH

Spasavanje običnog čoveka

Judaizam je od najranijih vremena bio svestan polarnosti dobra i zla, pravednih i zlih, grešnika i onih koji su čistog srca. Grešnici su obično bivali identifikovani sa bogatašima, a sirotinja sa pravednima i poniznima. Bogati su uživali blagoslove ovog sveta i kršili zakon kada im je to odgovaralo, dok su siromašni verovali u konačnu pobjedu i prokletstvo onih koji čine zlo. U periodu kada su Hašmonejci davali prednost aristokratskim Sadukejima, naročito u vreme vladavine Aleksandera Janaeusa, jako su narasle napetosti između „grešnika“ i „pravednih“. Razlike među njima su bile kako teološke tako i socio-političke. Iza „pravednih“ krila se farišejska partija, dok su iza „grešnih“ bili Sadukeji. Činilo se da uzdizanje ovih potonjih na vlast označava političku budućnost zemlje.

Zajednica Saveta i oni koji su se osećali njima srodnim, snažno su naglašavali tu oštru podelu u Izraelu i u svetu. Smatrali su da ona odslikava dualizam unuverzuma u celini. Dobro i Zlo su apsolutne sile u svetu. Nasuprot domenu kojim dominiraju Zlo i Tama, u kome žive grešnici, postoje sinovi Saveza („Odabrani od strane Milosti“) koje predvodi Učitelj Pravednosti („Odabran od strane Boga“).

Enohova knjiga, koju je verovatno pisao autor blizak sektarijanskom načinu razmišljanja, silovito iskazuje mržnju pravednih i dobrih prema zlima, grešnima i „onima koji udovoljavaju ljudima“.

„Teško vama, bogataši, jer verujete u svoje bogatstvo.“

„Teško vama, grešnici, jer proganjate pravedne.“

„Imajte nade, pravednici, jer će grešnici iznenada nestati pred vama.“

„Blagosloveni su oni koji prihvataju reči mudrosti... jer će biti spaseni; imajte nade vi koji ste stradali u svojoj pravednosti,“ zbog kojih je „pripremljena sva dobrota i radost“.¹

U takvom se stanju nalazio problem pravde i zla - kako su ga Hilel i njegova škola zatekli. Oštrina *Enohove knjige* odslikava psihologiju radikalne sektarijanske grupe koja poznaje samo crno i belo, prijatelja i neprijatelja, pravednog i zlog. Međutim, život prevazilazi tako rigidne klasifikacije. Bio je potreban novi koncept čoveka. Naročito je Hilelu taj kontrast crnog i belog bio neuporediv sa njegovim hasidskim idejama ljubavi među susedima i milosrđa u službi pridobijanja običnog čoveka. Hilel (i Šamaj) je prihvatio tradicionalnu razliku između „potpuno pravednih“ (kojima je određen večni život), i „potpuno zlih“ (koji su osuđeni na sramotu). Ali oni su znali da većina ljudi nije ni potpuno loša ni potpuno dobra. Pa šta je trebalo da bude njihova sudbina? Šamajeva škola, kao i uvek privržena disciplini, insistirala je na tome da će svi oni koji su radili loše osetiti pročišćujuću vatru kazne, da će se boriti i ponovo uzdići; oni moraju da budu „prečišćeni kao srebro, iskušavani kao zlato“; „jer Gospod... spušta do groba i ponovo uzdiže“.

Hilel, međutim, nije time bio zadovoljan. Milost!, vikao je. Bog je Gospod neograničene milosti. „Prosečnom čoveku“ Gospod, u svojoj milosti, „naginje vagu presude u korist milosti“. Za njega ne postoji prokletstvo, nema vatre kazne, samo božanska ljubav i praštanje. U ime tih ljudi, dodaje Hilelova škola, David je spevao Psalm 116, u kome kaže: „Dobar je Gospod i pravedan, milosrdan je Bog naš. Čuva Gospod ljude smerna srca, u nevolji bejah i on me izbavi. Vрати se dušo moja u svoj mir, jer te Gospod obasu dobrotom. Da, ti si dušu moju od smrti izbavio, oko moje od suza i nogu moju od spoticanja. Hodiću ja pred licem Gospodnjim po zemlji živih.“²

Siromašni i ponizni

Postoji očigledna veza između običnog čoveka i siromašnog i poniznog. Prve godine Hilelovog života, provedene u siromaštvu, odredile su njegov socijalni stav koga se držao celog života. On je ostao odan siromašnima. Njegovo lično iskustvo ga je učinilo osetljivim prema učenju Izraela koje je siromašne i ponizne smatralo predmetom posebne Božije naklonosti. U biblijskim Psalmima

postoji čudna veza među njima. U postmakabejskom periodu, kada je uticaj jedne grupe bogatih porastao i udružio se sa Dvorom, siromašni i ponizni postali su, čak i više nego ranije, predmetom brige religiozne misli.

Sekte

Filo, u svom opisu Esena, podrazumeva vezu između siromaštva i izbegavanja nepravde: „Među svim ljudima, samo oni nemaju novca i nemaju poseda, ali su ipak bogatiji od svih jer imaju malo želja i jer skroman život smatraju bogatstvom. Među njima nema majstora koji prave ratno oružje... niti se bave bilo čim što može da dovede do nepravde i gramzivosti.“³ Iskazivali su „poseban žar kod nuđenja saučešća i pomoći u nesreći.“⁴

Zajednica Zaveta je propovedala prezir prema bogatstvu; oni koji su pokazivali ljubav prema bogatstvu bili su okarakterisani kao zli „ljudi iz provalije“.⁵ Članovi te sekte sebe su nazivali „zajednicom siromašnih“.⁶ Rani judeo-hrišćani, koji su sledili tradiciju jerusalimske hrišćanske zajednice, sebe su nazivali *ebionim*, ebionitima, siromašnima.

Solomonovi Psalmi, pisani u vremenskom periodu bliskom delovanju Hilela, paralelno govore o pobožnima i siromašnima:

A pobožni će se zahvaljivati skupštini naroda;
A na siromašne će se Bog smilovati u ljubavi prema Izraelu.⁷

Briga s ljubavlju

Hilel je prihvatio tu tradiciju, kao i važnost koju su joj pripisivale te sektarijanske grupe. U svom privatnom životu, brigu s ljubavlju prema siromašnima i slomljenima učinio je važnom, a siromašne je u svojoj akademiji branio – za razliku od onog što su činili zastupnici starijeg, konzervativnog farisejstva, i njihov glasnogovornik Šamai.

Među pričama koje ilustruju Hilelovu brigu prema siromašnima stoji i ona u kojoj Hilel i njegova žena pripremaju obrok u čast cenjenog gosta, ali ga daju siromahu koji im se pojavio na vratima.⁸

Nije slučajno što se Hilelova žena pojavljuje kao partner u pomenutom činu dobročinstva. Žena ima značajnu ulogu, što je ilustrovano pričom u kojoj drugi hasid, Aba Hilkija, i njegova žena, zajedno mole da padne kiša. „Popeli su se na krov; on je stao u jedan ugao a ona u drugi; oblaci su se prvo pojavili na strani na kojoj se molila njegova žena.“ On je kasnije objasnio: „Žena ostaje kod kuće, i deli

siromašnima hleb koji oni mogu odmah da iskoriste, dok im ja dajem novac u kome ne mogu odmah da uživaju.“⁹

Hilel je verovao da briga s ljubavlju mora da uzme u obzir određenu situaciju u kojoj se siromah nalazi:

Bio je jedan čovek koji je poticao iz bogate porodice koja je osiromašila.

Hilel mu je dao konja da na njemu jaše, i slugu koji će trčati pred njim.

Jednom prilikom nije mogao da nađe slugu, pa je on sam trčao pred njim pet kilometara.¹⁰

Midraš koji razrađuje zakone dobročinstva poziva se na tu, kao i na jednu sličnu epizodu, i dodaje:

„Pazi da se ne uzdržiš od sažaljenja, jer onaj koji se uzdržava od sažaljenja prema drugom čoveku u Svetom Spisu se poredi sa onim koji obožava idole i koji odbacuje jaram nebesa.“¹¹

Poniznost

Hilel je rekao:

Moja poniznost je moje uzvišavanje;
Moja uzvišavanje je moja poniznost.¹²

Značenje tih reči je: Onaj koji se ponizi biće uzvišen; onaj koji se uzvisi biće ponižen i doživeće pad. Ako je izazvan, Hasid će oćutati. I njegov Bog ćuti. „Onaj ko ćuje da ga grde a ipak oćuti, mada ima načina da se suprotstavi, postaje partner Bogu: on ćuje kako ga paganski narod blati, ali ostaje ćutljiv.“¹³ Midraš definiše ljude koji vole Boga kao

oni koji su poniženi ali koji ne ponižavaju,
oni koji ćuju kako ih sramote, ali ne odgovaraju,
oni koji delaju iz ljubavi i raduju se u svojoj patnji.¹⁴

Običan čovek

Hilel je bio čovek od malo reći, i nije se upuštao u propovedanje društvene pravde. Međutim, vidimo ga kako susreće „običnog čoveka“, naročito potrebitog, u duhu potpune jednakosti. Siromašak je, kao što je Herman Koen jednom rekao, arhetip „običnog čoveka“; čovek se otkriva u siromaštvu. Hilela vidimo kako pravi mesta siromašnima i poniznima u društvenim zakonima i u verskim običajima. Pustinjske sekte više nisu jedina braća siromašnih. Hilelova aktivnost je učinila da briga prema siromašnima postane centralni motiv klasičnog Judaizma.

V

UČENJE

Hilel je uveo novu notu u kuću učenja. Kažemo 'uveo', a ne 'izmislio'. Na tragove tog novog tipa učenja nailazimo u Judeji i pre Hilela; nailazimo na snažan naglasak na tu vrstu učenja, i gajenje takve tradicije, u sektarijanskim pokretima tog vremena. Čini se da su taj naglasak i ta kultura Hilelovim delovanjem bili presađeni iz izolovanih sektarijanskih zajednica u škole u Jerusalimu.

Prvo ćemo usmeriti pažnju na mesta učenja u sektarijanskim pokretima, a zatim ćemo se vratiti na Hilela.

Učenje u sektarijanskim pokretima

U zajednici Esena surećemo se sa posebnim sastancima na kojima su proučavani sveti tekstovi. Filo nam govori da su Eseni stalno „vredno proučavali etičke delove (filozofije)“, naročito u vezi sa Šabatom. Grupa prati govor učitelja. Učenje omogućava mužu „da prenese poznavanje zakona“ svojoj ženi, ocu da ih prenosi svojoj deci, gospodaru svojim slugama.¹

Priručnik o disciplini nam govori da su muškarci Zajednice Saveza trećinu svih noći u godini posvećivali proučavanju Tore. U svakoj grupi od deset muškaraca treba uvek da postoji jedan „koji noću i danju, neprekidno, razlaže Zakon.“²

U *Priručniku* se citira Isaija 40:3, „Pripravite u pustinji put Gospodnji“. Taj 'put' se definiše kao „proučavanje zakona“ (*midraš ha-Tora*).³ Zajednica, predvođena „tumačem (ili tragačem) Tore“ (*doreš ha-Tora*),⁴ zajedno proučavaju učenja, u procesu u kome učestvuju um, srce, emocionalne, intelektualne i duhovne sposobnosti. Učenje je sveta akcija; to je veza između znanja i pobožnosti. Kroz učenje Tora otkriva ponešto od „Božijih puteva“ u svetu i među ljudima. Mada se učenje događa tokom zajedničkih sesija, ono je krajnje individualna stvar; to je jedna od veza čoveka i božanstva, i stoga je misterija. *Priručnik* govori o „pravom znanju“ koje stiću oni koji su odabrali Put.⁵

Što se Zajednice Saveza tiče, potraga za znanjem i pobožnošću ne može da se dogodi među onima koji su sklopili mir sa iskvaranim svetom oko sebe. *Priručnik* kaže: „To je vreme pripravljanja puta u pustinji.“⁶

Hilel: Neznalica ne može da bude Hasid

Pretpostavljamo da je Hilel poznavao kulturu sekti oko Mrtvog Mora. On, međutim, nije smatrao da ta kultura treba da cveta samo u divljini. Istina je da

je u Jerusalimu bilo malo onih koji bi obavljali taj posao. Međutim, „tamo gde je zaista potreban čovek, a nema ljudi, pokušaj da budeš čovek“. Hilel je objavio svoju želju da se ponovo uspostavi napušteni centar učenja u Judeji. „Neznalica ne može da bude Hasid“; sektarijanci su to znali, i delovali su u skladu s tim u svojim skloništima. Hilel je želeo da se sa neznanjem obračunava – u Jerusalimu.

I pre njega se smatralo: „Podigni mnogo učenika“, „Neka tvoj dom bude stecište mudrih“; prepoznate je bila odgovornost koju učitelj ima prema svojim učenicima.⁷ Međutim, pod učenjem se uglavnom podrazumevalo proučavanje uspostavljenih tradicija. Sada je, međutim, bila potrebna nova forma učenja, i nova vrsta odnosa između učitelja i učenika. Samo u Hilelovoj Školi nalazimo tu istinsku zajednicu učenika i učenja.

Neke od Hilelovihi izreka, mada se tiču i drugih tema, uglavnom naglašavaju temu učenja.

Pogledajmo najpre celu izreku iz koje smo ranije citirali delove:

Neobrazovani se ne plaše greha;
neobrazovan čovek ne može biti Hasid.
Stidljiv čovek nije sposoban da uči,
nestrpljiv čovek nije sposoban da podučava.
Onaj ko je potpuno posvećen poslu neće dostići mudrost.

Na mestu na kome (je potreban čovek a) nema ljudi, pokušaj da budeš čovek.⁸

Postoji blizak odnos između učenja, lične etike, i stava prema drugim ljudima:

Nemoj se izdvajati iz zajednice.
Ne veruj sebi sve do svoje smrti.
Nemoj suditi drugom čoveku pre nego što se nađeš u njegovoj situaciji.
Ne govori ono što se ne može odmah razumeti, pretpostavljajući da će to biti shvaćeno nekada u budućnosti.
Nemoj reći: „Ućiću kad budem imao vremena“; možda nećeš imati vremena.

Opomena u vezi kompletne posvećenosti poslu praćena je opomenom u vezi popuštanja pred iskušenjem materijalnih dostignuća na račun učenja:

Hilel je imao običaj da kaže:
Što je više mesa, ima više crva;
što je veća imovina, veće su i brige;
što je više žena, više je i veštičarenja;
što je više sluškinja, veći je nemoral;
što je više slugu, više je krađa.

Ali:

Što je više Tore, više je života;
što je više učenja i razmišljanja, više je mudrosti;
što je više saveta, više je pronicljivosti;
što je više milosrđa, više je mira.

I:

Kada se jednom stekne dobro ime, ono je samo tvoja imovina;
onaj ko poznaje Toru, stekao je život u svetu koji dolazi.

Učenje zahteva nesebičnost i neprekidnu brigu:

Ime koje je postalo slavno je izgubljeno ime.
Znanje koje se ne povećava jeste znanje koje će se smanjiti.
Onaj ko odbija da podučava suočen je sa smrću.
Nestaće onaj ko koristi krunu znanja radi materijalne dobiti.

Objašnjavajući prvu rečenicu ove izreka, mudraci su napomenuli: „Ako čovek samog sebe učini velikim, on nije zaista velik, osim ako ga neko, ko je od njega veći, nije učinio velikim“.⁹

Učen čovek će pokušati da svoje učenike potraži među jednostavnim i skromnim ljudima:

Kako je Hilel približavao ljude Tori?
Jednog dana Hilel je stajao na kapiji Jerusalima i sretao ljude koji su polazili na posao.
Pitao ih je: „Koliko ćete danas zaraditi?“
Jedan je rekao: jedan dinarius; drugi je rekao: dva dinariusi.
Pitao ih je: „Šta ćete uraditi s tim novcem?“
Odgovorili su: „Platićemo ono što nam je potrebno za život.“
Onda im je on rekao: „Bolje vam je da pođete sa mnom i steknete znanje o Tori; time biste mogli da zaradite život na ovom svetu, i život na svetu koji dolazi.“
Hilel je imao naviku da to stalno radi, i tako je mnoge doveo pod krilo Nebesa.¹⁰

Hilelov metod započinjanja razgovora podseća na stoičke i cinike, i, naravno, na Sokrata. On se poziva na profesiju onog s kim razgovara; on koristi terminologiju te osobe, i njegov način razmišljanja, i na taj način mu omogućava da sam otkrije pravu stvar.

Učenje je, zapravo, služenje Bogu. I, kao što služenje Bogu nije ograničeno na određeno vreme i priliku već prožima ceo svestan život čoveka, tako i učenje treba da bude neprekidno. Prorok Malahi je govorio o razlici „između onog koji je služio Bogu i onog ko mu nije služio“. „Onaj ko Mu nije služio,“ objasnio je Hilel, jeste

onaj koji je učio, pa je prestao da uči; samo onaj ko neprestano uči je onaj koji je „služio Bogu“.¹¹

Nomos u helenizmu

Naša analiza učenja ne bi bila kompletna bez pokušaja da opišemo doseg Tore, ili Zakona.

Septuaginta, grčki prevod hebrejske Biblije, reč 'Tora' obično prevodi grčkom rečju *nomos*, što znači 'zakon'. Kasnijim korisnicima je reč 'Zakon' podrazumevala zbirku pravila, zapovesti i zabrana. Značaj zakona za dobrobit jednog društva je spremno priznavan, ali izvan toga termin 'zakon' nije stekao dublje značenje.

Ipak, kada se u svetu koji je govorio grčkim jezikom koristila reč *nomos*, taj je termin značio mnogo toga. Za stoike je Zakon podrazumevao primarno kosmički, univerzalni zakon. Helenistički mislilac je pravi zakon pronalazio samo u kosmosu.¹² Zakon koji je upravljao kosmosom jednako je bio validan i za zajednicu ljudi i za bogove. *Nomos*, pošto je bio najviši uzrok (*logos*), vladao je kako prirodom tako i čovekovim moralnim akcijama. Taj univerzalni zakon bio je božanski. Ono što je zakon, u užem smislu, značio za državu, to je Bog bio za svet; neki su Boga izjednačavali sa univerzalnim poretom.

Čovek sledi svoj rođenjem ugrađeni razlog obavezivanja *nomosu*, i životu u skladu sa *nomosom*. Čovekova je priroda, i njegova sudbina, da ispunjava zakon; na taj način čovek dostiže istinsku slobodu. Sledeći zakon, čovek živi u skladu sa prirodom, što je ideal za stoike; tako čovek postaje srećan i voljen od strane Boga; sledeći zakon čovek sledi Boga.

Termin *nomos* u helenističkom svetu, u svojoj široj primeni uglavnom je u sebi nosio raspon značenja koji termin Tora nosi Jevrejima. Prevodeći *nomos* kao 'zakon' mi smo u pravu u filološkom smislu, ali primena termina 'zakon' na Toru u značajnoj meri sužava njeno značenje.

Tora u Judaizmu

Jevreji u Tori vide kosmičku, univerzalnu silu – što podseća na poziciju *nomos*-a kod stoika. Tradicija kaže da je stvaranje Tore prthodilo stvaranju sveta;¹³ pre nego što je stvorio svet, Bog je pogledao u Toru. Značenje koje Tora uspostavlja vredni ne samo za čoveka već i za prirodu i za univerzum. Sam Bog je opisan kao neko ko proučava Toru. Važenje Tore, u principu, nije ograničeno samo na Izrael. Tora nije data u Izraelu već na Sinaju, u divljini između Egipta i Zemlje Izraela, dakle „javno, svima da vide, na otvorenom, i svi oni koji žele da je prime neka dođu i neka je prime“. Da bi se naglasio univerzalni karakter Tore, otkrovenje se dogodilo na sedamdeset jezika

kojima je čovečanstvo govorilo, ali nacije sveta nisu bile spremne da je prihvate. Izrael je, prihvatajući Toru, stvorio mir između Boga i Njegovog sveta. Tora čoveku nameće mnoge odgovornosti; ispunjavajući ih on postaje slobodan.

Ove vrednosti, kojih su se učitelji u Palestini pridržavali, paralelne su sa vrednostima kojih se pridržavao Filo iz Aleksandrije. Filo vidi bazičnu harmoniju između Tore i razuma, kosmosa i prirode, što je sve ukorenjeno u jedinstvu Boga. Tora je, za savršenog čoveka, izraz božanskog razuma i mudrosti, koje je čovek slobodan da ih sledi.¹⁴

Halaha

Tora, zakon, u određenijem smislu za klasični Judaizam predstavlja izraz Božije volje. Kada je jednom objavljena na Sinaju, ta je volja sada zabeležena ljudskim jezikom u Tori. Pošto Bog nije primarno zakonodavac već otac, stvoritelj, onaj koji voli Svoja stvorenja i Svoj narod, objavljivanje Njegove volje nadahnjuje spremno prihvatanje. Ako živi u skladu sa Halahom – što je klasičan jevrejski termin za zakon – Jevrejin prevazilazi kaos koji predstavlja pretnju ljudskom životu. On izlazi kao pobednik nad anarhijom i uspostavlja poredak unutar samog sebe. Nema domena koji se može smatrati nevažnim. Halaha obezbeđuje formu i značaj svemu u životu, velikom i malom.

Ispitivanje pisanog zakona – Tore – obavlja se duž logičnih, racionalnih linija. Zna se da je Hilel proglasio takozvanih „sedam pravila“, ili normi tumačenja, koje su kasniji mudraci proširili.

Kao primer možemo pomenuti pravilo „generalizacije posebnog zakona“ (*binian av*, bukvalno: formiranje vodećeg propisa). Zakon glasi: „Niko neće uzeti mlin ili gornji kamen mlina da namiri zalogu; jer se time uzima čovekov život da bi se namirio залог.“¹⁵ Zakon jasno kaže da samo ti objekti ne mogu biti predmetom garancije za dugovanje. Međutim, oduzimanje i drugih predmeta može na jednak način da ugrozi život čoveka. Stoga Hilelovo pravilo obezbeđuje generalizaciju posebnog zakona. Podrazumeva se „sve što se koristi za pripremanje hrane“. Osim ako se biblijski zakon odnosi samo na održen slučaj, njegova opšta vrednost podleže preispitivanju.

Ovaj sistem objašnjavanja je doveo do slobodne primene zakona, do njihovog prilagođavanja novim uslovima vremena i društva. Na taj način u Tori može da se nađe sve. Tradicionalnost zakona ili običaja nije morala da počiva na školskom propisu ili na pravnom proglašenju, već ju je moguće pratiti unatrag sve do originala datog u

Tori. U toj je tački Hilelova aktivnost bila odlučujuća.¹⁶

Cilj učenja

Termin „učenje“, ili proučavanje Tore, toliko se često koristi da se u našim ušima izgubilo samo značenje. Moramo pokušati da tu stvar redefiniramo. Istina je da je u Izraelu od biblijskih dana važno uputstvo da se Tora čita i objašnjava javno. Međutim, tek kod generacija koje su prethodile Hilelu učenje Tore je postalo glavna snaga Judaizma: najpre u sektarijanskim pokretima, pa u dijaspori, a zatim, kroz Hilela, u Jerusalimu i u klasičnom Judaizmu.

Učenje je više od zbira delova teksta koji se proučava. Sam proces potapanja u biblijski svet više je od potrage za informacijama. U krajnjem smislu, učenje nije usmereno ka „praktičnom“, primenljivom znanju. Učenje Tore je samo naoko proučavanje knjige. To je, zaista, učenje božanske misli. Nema „novog“ otkrovenja, više nema proročka u Izraelu koji bi izgovorili novu božansku reč, već onaj koji uči nanovo shvata reč koja je izgovorena na Sinaju. Cilj učenja je razumevanje.

VI

DVE SUPROTSTAVLJENE ŠKOLE

Hilel i njegovi sledbenici su bili poznati po uzdržanosti pri tumačenju zakona, dok su Šamaj i njegovi sledbenici bili beskompromisni. Razlike između dveju škola nisu bile zasnovane toliko na ličnim naklonostima, koliko na različitim društvenim i ekonomskim faktorima.¹ Hilel i hilelovci su se identifikovali sa siromašnima, ili bar sa manje privilegovanim grupama stanovništva, sa plebejcima, dok su Šamaj i njegova škola zastupali interese imućnih, patricija. Hilel je bio glasnogovornik običnog naroda i zastupao je progresivne trendove, dok je Šamaj zastupao interese konzervativaca, tradicionalista, aristokratskih familija – i sveštenike.

Za razliku od Šamajevog trenda koji je, sledeći stariju farisejsku tradiciju, ograničavao prijem u škole samo na mudre i skromne – i one iz dobrih familija i bogate, Hilel i njegovi sledbenici, inicijatori neo-farisejstva, smatrali su da „čovek mora svakog da podučava“² – i bogatog i siromašnog.

Briga za siromašne

Sledeća diskusija o religiji – koja nekome može da se učini trivijalnom – pokazuje Hilelovu rešenost da služi siromašnima.

Prilikom molitve kod kuće uoči Šabata ili nekog praznika, izgovaraju se određeni blagoslovi.

Šamajeva škola je smatrala da prvo treba izgovoriti blagoslove u vezi svetosti tog dana, a zatim o vinu; Hilelova škola je bila mišljenja da prvo treba izgovoriti blagoslov nad vinom, a zatim u vezi dana.³ Predloženi redosled nije bio stvar formalnog legalizma, već je za osnovu imao ekonomske razlike među stonovništvom. Dobrostojeći su bili naviknuti da svakodnevno piju vino. Stoga vino nije imalo posebnu važnost na dan praznika. Zato je trebalo prvo izgovoriti „blagoslov dana“ da bi se naglasio posebni karakter trenutka u vremenu. S druge strane siromašni, kojima je vino bilo simbol praznika, treba da započnu molitvu za Šabat kod kuće blagoslovom nad vinom, a tek potom da izgovore molitvom nad svetošću datog trenutka.

Drugi primer: po Šamajevoj školi je takozvana Nova godina drveća trebalo da se obeležava prvog dana hebrejskog meseca Švata. Po Hilelovoj školi to je trebalo da se čini petnaestog dana tog meseca.⁴ Razlog za razliku u datumu je ekonomski: bogati imaju bolja polja i bašte, pa njihovo voće sazreva ranije od istog roda na poljima siromašnih. Šamaj i njegova škola su predstavljali bogate, Hilel i njegova škola siromašne.

Zakoni o venčanju i razvodu

Naglasak koji je Hilel stavljao na dostojanstvo čoveka vidi se iz njegovog stava u vezi problema sa porodičnim zakonom.

Prema zakonu u Tori, otac je mogao svojoj ćerki da dozvoli zaruke dok je još bila devojčica, to jest mlađa od dvanaest i po godina.⁵ Međutim, kada ćerka dostigne punoletstvo, ona može da se pozove na svoje „pravo da odbije“, i da ostane slobodna. Šamajeva presuda je glasila da devojka može da se pozove na to pravo tek pošto je verena, a pre braka. Hilel je, međutim, dozvoljavao primenu tog prava i pre i posle veridbe. Što se tiče stava da odbijanje mora da se obavi pred sudom i u prisustvu budućeg muža, Hilel je smatrao da prisustvo suda i muža nije potrebno. Hilel je čak devojci dozvoljavao da iskoristi pravo na odbijanje i pre nego što postane punoletna. Ne menjajući biblijski zakon, Hilel je uklonio ostatke prinude koja bi mogla da pomuti bračni život.

Biblijski zakon dozvoljava mužu da se razvede od svoje žene „ako je ustanovio neku nepriličnu stvar kod nje“, i da dobije potvrdu o razvodu. Postbiblijsko zakonodavstvo je videlo potrebu da mužu ograniči pravo da se razvede od svoje žene. Šamajeva škola je dozvoljavala razvod samo u slučaju preljube. Oni koji su verovali da je brak sklopljen na nebesima nisu bili preterano spremni da razvedu brak iz manje uverljivih razloga. Hilel je osećao da krut zakon o razvodu

može da ima loš uticaj na miran porodični život, pa se protivio tim ograničenjima. Njegov stav je omogućavao sporazumni razvod braka.

U kontekstu zakona o braku, Šamajeva škola je bila mišljenja da, kad je potvrda o razvodu napisana a par nastavio da živi zajedno, ta potvrda i dalje može da se iskoristi. Ili, ako se muškarac razveo od svoje žene, a zatim noćio s njom u nekom prenoćištu, njoj od njega nije potrebna još jedna potvrda o razvodu. Hilel je zabranio tu stvar, i u oba takva slučaja je tražio još jednu povrdu o razvodu. Tu se Hilel čini strožijim od Šamaja, ali on zapravo samo pokazuje veće poštovanje za situaciju u kojoj se ljudi nađu. Zajedničko noćenje možda dovede do pomirenja, bar u tom trenutku, što potvrdu o razvodu, sastavljenu pod drugačijim okolnostima, čini nevažećom. U takvom slučaju višak formalnosti može da pomogne neodlučnom paru.

Kontroverzne knjige

Knjiga *Propovednika* (Kohelet), koja je pisana ne bez uticaja helenističke misli, izražava skepsu prema određenim načelima tradicionalne religije. Nepoznati autor razmatra ljudsko postojanje i funkcionisanje društva, i nije u stanju da otkrije svrhu. Čini se da su događaji unapred određeni, da je potraga za istinom uzaludna. Sadašnjost je uzaludna, budućnost nije ništa drugo do dosadno ponavljanje prošlosti. I dobrima i zlima se nasumično sudi, nema nagrade, nema pravde, sve je taština.

Škole Hilela i Šamaja su diskutovale pitanje da li treba ili ne treba *Propovednika* smatrati delom Biblije. U to vreme Sveti spisi još uvek nisu bili kanonizovani, a podesnost određenih knjiga je bila predmet diskusije. Šamajeva škola je ukazivala na mnoge kontradikcije u toj knjizi, i bila je protiv njenog uključenja. Hilel je zastupao njeno uključenje – mada postoje kontradikcije, ta je knjiga deo Tore. Moguće je primeniti midraške egzegeze da bi se ublažio ton pesimizma. Posledica je da do čitaoca možda ne dopre bukvalno značenje teksta, ali bi time knjiga bila pažljivo sačuvana kao deo Svetih Spisa i bila bi spasena od zaborava.⁶

I knjiga proroka Jezekiela je bila u opasnosti da bude izbačena. Konzervativci Šamajeve škole su smatrali da je u nekim zakonima koji regulišu aktivnosti sveštenika ta knjiga bila u kontradikciji sa Petoknjžjem. Međutim, liberalna tradicija hilelovske tradicije privukla je i samog lidera Šamajeve škole koji se, kako nam je rečeno, povukao u usamljenost gornjih odaja i tamo ostao dok nije razrešio kontradikcije. Na taj je način mogao da pomogne da se sačuva knjiga proroka

koji je podučavao o čovekovoj individualnoj odgovornosti.⁷

O Stvaranju i o čovekovoj egzistenciji

Teološka i etička pitanja su takođe bila predmet debate među školama. Stavovi o teološkim pitanjima često otkrivaju stav datog čoveka u vezi života i sveta oko njega. U vezi Stvaranja – jedne od velikih tema tokom prvog veka hrišćanstva, pa i kasnije – Šamajeva škola je davala prednost „nebu“ i svemu što se pod tim podrazumeva, dok je Hilelova škola davala prednost „zemlji“. Diskusije među raznim grupama nastavile su se sve dok kasniji mudraci nisu odlučili da su i nebo i zemlja jednako veliki činovi Jedinog stvaranja.⁸

„Da li je dobro što je čovek stvoren, ili bi bilo bolje da nije stvoren?“ Talmud kaže da su se dve rivalske škole dve i po godine sporile oko toga. Hilelova škola je zauzela optimističku stranu koja potvrđuje život, dok je Šamajeva imala suprotno gledište. Na kraju su se obe škole složile da je diskusija oko toga da li bi nepostojanje „bilo bolje“ - beskorisna. Hilel je, teoretski, samo toliko bio spreman da popusti Šamaju. Međutim, postojanje čoveka je činjenica. Kada se to uzme u obzir, sve što čovek može da učini je da na najbolji način iskoristi svoj život, i da nosi svoju odgovornost najbolje što ume i može.

Hilelova pobeda

Mada se dve škole nisu slagale po brojnim pitanjima, čak i oko zakona o braku i porodičnom statusu, dve grupe učenjaka nisu izbegavale brak sa ženama iz druge škole. „To treba da vas poduči da su gajili ljubav i prijateljstvo jedni prema drugima, čime su ispunjavali ono što je bilo rečeno: 'Volite istinu i mir'“.⁹

Mada su se na početku sledbenici dveju škola držali mišljenja i presuda koje su izrekli njihovi lideri, kasnije je odlučeno da se zakon ujedini. U većini slučajeva preteгла su učenja Hilela i njegove škole. Da citiramo Talmud: Reči obeju škola su reči živog Boga, ali zakon sledi presudu Hilelove škole jer su oni nežni i skromni, i proučavaju kako svoja mišljenja tako i mišljenja druge škole, i skromno pominju reči druge škole pre svojih reči. Prednost koja se daje Hilelovoj Školi vas uči da se onaj koji je ponizan pred Gospodom uzdiže, a one koji se sami uzdižu Gospod spušta; veličina beži od onog ko traga za veličinom; veličina može da sledi onog ko beži od veličine; onaj koji (nestrpljivo) želi da vreme pogura unapred, vreme vraća unazad; onaj koji se (strpljivo) prepušta vremenu, ustanovi da vreme biva uz njega.¹⁰

Debate između Hilela i Šamaja služe kao primer „kontroverze koja postoji u ime Nebesa“. Čak i ako stavovi Hilela ili Šamaja ne preovladaju, oni bivaju zapisani, a Mišna kaže: „učiti generacije koje dolaze da ne treba da insistiraju na svojim mišljenjima, jer ni 'očevi sveta' nisu insistirali na svojim mišljenjima“.

Tako je Hilelovo odbijanje da primeni silu (izvan sile koja postoji u iskrenom i istinitom govoru) dovelo do priznavanja njegovog autoriteta u jevrejskoj zajednici. Priznato je i da Šamaj takođe predstavlja „Božiju reč“, ali je jedna sasvim privatna stvar naškodila i njemu i njegovoj školi: njegov nedostatak poniznosti.

Postoji tragičan post-skriptum ovom idealnom pokušaju. Tokom vremena je pristojan razgovor među tim školama postao neprijatniji. Debate više nisu vođene samo da bi se došlo do rešenja nekog problema, ili da bi se steklo razumevanje nekog teksta. Umesto toga, učenici su nastojali da prikažu svoje veštine unutar tehnika učenja. Umnožili su se „irelevantni sporovi u Izraelu, i jedna Tora je postala dve Tore.“

Napomene:

IV

OBIČAN ČOVEK I SIROMAH

¹*Enoh* 94.8, 10; 95:7; 96:1; 98:3, 10, 13; 99:10-16; 102:4; 103:3; 104:2.

²Tosefta Sanhedrin XIII.3; Roš ha-Šana 16b. Citati: Zeharija 19.9, I Samuel 2.6.

³*Quod Omnis Probus Liber Sit*. XII

⁴Josefus, *Ratovi*, II. 8.3.

⁵*Priručnik o disciplini*, IX, 21-23.

⁶*Habakuk komentari*, XII. 3-6; komentari na Psalam 37.22.

⁷*Solomonovi Psalmi* 10.7.

⁸*Dereh Erec* VI.

⁹Taanit 23b.

¹⁰Ketubot 67b.

¹¹Sifre o Deuteronomu 15.9.

¹²Levitikus Raba I. 5.

¹³Midraš Tehilim 86.1.

¹⁴Šabat 88b.

V

UČENJE

¹*Hipotetika* 7.13. Takođe videti kod *Quod Deus Sit Immutabilis* 24; o misaonom

životu učenja, videti kod *De Specialibus Legibus* VI. 26; II. 15; *De Fuge et Inventione* 6. Ciceronu, se, s druge strane, više dopada *vita civilis* državnika, nego *vita quieta* mudraca. *De Re Publica* II. 3.

²*Priručnik o disciplini*, VI. 6-8.

³*Ibid.*, VIII. 12-16.

⁴*Zadokitski dokumenti* (Zadokite Documents), VII. 18.

⁵*Priručnik o disciplini*, IX. 16-21.

⁶*Ibid.*, VIII. 13; IX. 20-21.

⁷Abot I. 1, 4, 11.

⁸Ovaj i sledeći citati: Abot II. 5; II. 4; II. 7; I. 13.

⁹Abot de Rabi Natan II, pogl. I, početak.

¹⁰*Ibid.*, pogl. XXVI.

¹¹Hagiga 9b, citiran Malahi 3.18.

¹²Ovaj i naredni citati: Plutarh, *De Exilio* 5; *De Stoicoru, Repugnantiis* I; Epiktetus, *Dissertationes* IV. 3.9-12.

¹³Izvori za ovaj odeljak: Pesahim 54a; Sifre o Deuteronom 11:10; Genesis Raba I.2; I.6; Avoda Zara 3b; Mehilta Abot o Eksodusu 13.3; Deuteronom Raba IV.4; Genesis Raba LXVI.2.

¹⁴*Legum Allegoria* 1, 93f. Videti kod H.A. Wolfson, *Filo*, 1947, II, pogl. XII.

¹⁵Deuteronom 24.6; tumačenje koje sledi, Mišna Baba Mecia IX.13.

¹⁶Hilel je prvi autor kome se pripisuje upotreba termina „usmeni zakon“. Videti kod E. H. Weiss, *Dor Dor ve-Dorešav*, III, 24b.

VI

DVE SUPROTSTAVLJENE ŠKOLE

¹L. Ginzberg, *O jevrejskom zakonu i znanju*, 1955; L. Finkelstein, *The Pharisees*, 1946. Zapisano je više od 300 kontroverzi među tim dvema školama; u oko 50 slušajeva Šamaiti su imali umereniji stav od Hilelovih sledbenika.

²Abot de Rabi Natan I, pogl. III.

³Mišna Berahot VIII.1; videti Ginzberg, *op.cit.*, str. 105f.

⁴Mišna Roš ha-Šana I.1; videti Ginzberg, *op.cit.*, str. 117f.

⁵Izvori za ovaj odeljak: Mišna Kidušin II.1; Mišna Jebamot XIII.t; Deuteronom 24.1; Mišna Gitin IX.10; Mišna Edujot IV.7.

⁶Videti Mišna Edujot V.3; Šabat 30b. Slična kontroverza dogodila se i u vezi *Knjige poslovica*.

⁷Videti Šabat 13b.

⁸Izvori za ovaj odeljak: Hagiga 12a;cf. Genezis Raba I.15 i XII.12, 14; Erubin 13b.

⁹Jebamot 14b, citiran Zaharija 8.19.

¹⁰Ovaj i citati koji mu slede: Erubin 13b; Abot V.17; Mišna Edujot I.4; Sanhedrin 88b.

http://balkansehora.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21 4226803

Netanya, Israel

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://ninic.ninic667.wixsite.com/lamed>

Ne zaboravite da otvorite
www.makabijada.com

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*